

KARSAI GYÖRGY

Egy pásztor a thébái palotában

*Határátlépések Szophoklész Oidipusz királyában
(911–1085. sor;¹ nyersfordítás kommentárokkal)*

A határátlépés egyik legizgalmasabb formája a hagyományosnak tudott színpadi szerepkörök megszabta keretek figyelmen kívül hagyása. Ez a *virtuális határátlépés* sorsokat, tragikus és/vagy komikus élethelyzeteket teremt, s amióta színház létezik, ez a színpadi hatás egyik legfontosabb eleme. A 'valakiről azt hisszük, hogy koldus, s egyszercsak kiderül, hogy ő a király'-típusú, álöltözetes *szerepjátékok* e határátlépés talán legelterjedtebb formája, jelen van minden műfajban a mesétől (például némely *Mátyás király-mesék*) a komédián és a tragédián át (például Plautus: *Amphitruo*, Shakespeare: *Lear király*) a regényig (például *Koldus és királyfi*) mindenütt. Ennek a szerepváltásnak bonyolultabb formája az, amikor valaki mindvégig megőrzi ugyan származásáról vagy foglalkozásáról valló külsejét (öltözékét, nevét), ám tettei és szavai a cselekmény során leleplezik valódi kilétét. A társadalom szűkebb és tágabb közösségeiben, a családban és a közéletben betöltött funkciók közötti határátlépéseket először a görög tragédiák némelyikében látjuk megfogalmazni: például Euripidész *Elektrájában* a hősnő *látszólag* akkor is egy szegény földműves felesége, amikor a *valóságban* már minden hatalom az övé; Szophoklész *Philoktétésében* Neoptolemosz a főhős szemében *látszólag* egy sorsüldözött fiatalember, pedig a *valóságban* ravasz cselvető, aki Philoktétészt tönkre akarja tenni. Természetesen ezekben az *erköcsi határokat*

1 Iokaszté és Oidipusz bement a palotába (861. sor) – miután a király a Kar és Iokaszté könyörgésének engedve száműzetésre enyhítette a Kreón ellen kimondott halálos ítéletét (623–624. sor, 669–672. sor), és felesége megnyugtatta, hogy a keresztútnál elkövetett gyilkosságai nem lehetnek összefüggésben Laiosz halálával (848skk.). A Kar *sztaszimónja* (863–910. sor) után Iokaszté kilép a palotából.

is átlépő szerepjátékokban ráismerhetünk az i. e. 5. század egyik legfontosabb filozófiai tételére, a *látszat és a valóság* ellentétére, amely tétel a szofista filozófusok (többek között Prótagorasz és Gorgiasz, de mindenekelőtt Platón) új, emberközpontú világképének központi kérdése volt. A görög tragédiák közül az *Oidipusz király* (i. e. 430–425) az, amely a legtisztábban, hangsúlyosan ezzel a kérdéssel foglalkozik: Oidipusz sorsa, hogy meg kell találnia a választ a legalapvetőbb emberi kérdésre: *ki vagyok én?* A delphoi jósa homlokzatának felirata számára életprogrammá válik: *ismerd meg önmagad!* Ez az apollóni *parancs* (tehát nem jóslat, hanem kötelesség-meghatározás) indítja el az első *identitás-dráma* cselekményét. Oidipusz egy gyilkos után nyomoz, s miközben kérlelhetetlen következetességgel végigmegy a múltfeltárás egyre fenyegetőbb, az önleleplezés és önpusztítás felé vezető útján, egyre-másra leplezi le az élete során tudtán és akaratán kívül elkövetett *határátlépéseit*: a fiú, aki saját apjának gyilkosa és aki saját anyjának férje lesz, a legalapvetőbb emberi lét- és együttélési szabályok határait rombolta le. Erről szól a tragédia cselekménye, ám Szopoklész tragédiájának egyik jellegzetessége, hogy Oidipusz tragikus sorsa olyan további emberi sorsokat leplez le, amelyek a családi és társadalmi szerephatárok folyamatos áthágására szolgáltatnak példákat, méghozzá a legváltozatosabb formákban. Az alábbiakban a tragédia egy olyan *mellékszereplőjét* állítom elemzésem középpontjába, akit a szövegkiadások és a szakirodalom – mint ezt bizonyítani szeretném: tévesen – úgy kezeli, mint *Hírnököt*. A harmadik *epeiszodion*ban nyomon követhető szerepkör-változásainak, valóságos és virtuláis határátlépéseinek elemzése reményeim szerint közelebb visz Szophoklész tragikum-értelmezésének pontosabb megértéséhez.²

911 *Ó, földünk urai*³, az a gondolat⁴ fogalmazódott meg bennem,
 hogy isteneink szentélyeihez megyek, miután kezembe vettem e
 koszorúkat és füstölő áldozatokat.
 Mert nagyonis túlsággal gyöttri lelkét Oidipusz

2 A jelenet szövegét saját nyersfordításomban, az elemzést pedig az egyes szöveghehelyekhez fűzött kommentárok formájában közlöm.

3 Különös megszólítás egy Kar esetében! Iokaszté *anax*-nak (király, vezér, uralkodó) szólítja a Kar tagjait – ráadásul többes számban, ami már önmagában is különös egy királynő részéről! –, mintha kizárólag rájuk számíthatna. Mintha ki nem mondva máris arra utalna, hogy a város a hagyományos uralkodói-vezetői gondoskodás – a királyi hatalom és a jós támogató segítsége – nélkül most védtelen és kiszolgáltatott. Aiszkhülosz *Perzsákja* kezdődik hasonlóan világvége-hangulatban: Xerxész elvitte magával a *perzsa föld színe virágát*, s a város uralkodó nélkül maradt. Párhuzamos a két jelenet abban is, hogy itt is, ott is egy tehetetlen vénekből álló Kar kísérel meg a királyi család egyetlen, megmaradt tagjával – mindkét esetben áldozatok útján – kiutat találni a teljes

- 915 *mindenféle fájdalmas gonddal. S nem miként az ember,
ki józan, méri össze az új dolgokat a korábbiakkal.
de ki van szolgáltatva annak, ki hozzá beszél, különösen,
ha az illető riasztó híreket⁵ beszél.*

összeomlással fenyegető helyzetből. Csakhogy amíg a *Perzsák* esetében a város és a család királytól és védelmező támasztól való megfosztottsága a cselekmény középpontjában álló, a dráma cselekményét végigkísérő alapotívum, itt mintegy mellékesen, a fenyegető tragikus esemény-lánccolat egyetlen részeként, utalásszerűen hangzik el.

Az *Antigoné*-ban Teiresziasz hasonló megszólítással illeti színrelépésekor Kreónt és a Kart – *Thébasz anaktesz...! ; Ó, Thébai urai...!* (988. sor) –, csakhogy a két fellépést kísérő azonos mondat több okból sem állítható párhuzamba egymással. 1) Teiresziasz vak, tehát nem tudhatja, kik vannak a színen, Iokaszté pedig pontosan tudja, látja, kikhez intézi szavait, 2) a jós *mindent tud*, semmit nem kell *sejtennie*, semmire nem kell *utalnia*, Iokaszténál azonban az adott szituációban már a megszólítás is ki nem mondható balsejtelmekről terhes. Természetesen a Kar semmiképpen nem töltheti be Oidipusz, de még Kreón szerepét sem, miként az sem képzelhető el, hogy Teiresziasz szerepét pótolhatná. A megszólítás tehát – amely éppen ezért természetesen visszhang nélkül is marad – mindenekfelett hangulati elem: Iokaszté végső kétségbeesésének jele.

- 4 Iokaszté *doxa*-nak – itt leginkább: *ötlet, a korábbi történetésekből és tapasztalatokból leszűrt, bizonytalan következtetés* – nevezi az indítékok, amely az isteneknek bemutatandó áldozatra indítja. Tanácstalanságra és kétségbeesett lelkiállapotra utal a szóválasztás, hiszen – mint ezt a későbbiekben ki is mondja – minden eddigi próbálkozása Oidipusz megnyugtatóására kudarcot vallott (918. sor). Iokaszté tehát egyáltalán nem bizonyos abban, hogy könyörgése célt érhet, ugyanakkor a *doxa* néven nevezésével a tragédia egyik kulcskérdésére utal: a *látszat (doxa)* és a *valóság (alétheia)* ütközése–ütköztetése nemcsak Oidipusz sorsát dönti el, de minden hozzá kötődő szereplő életét döntően meghatározza.
- 5 Az *epeiszodiont* áthatja a *félelem (phobosz)*: mindenki az új információkkal leplezett múlt miatt összeomlással fenyegető jövőtől fél. Fél Iokaszté, hogy férje, Oidipusz elveszítette *józsanságát* (914–915. sor: *anér ennusz*); fél a Kar, hogy mi történik majd a várossal (863–910. sor); fél Oidipusz, hogy anyjával kapcsolatban mit tartogat számára a jövő (986–987. sor). A '*félmi*', '*félelem*' szavak tövéből – *phob-* – képzett szavak a harmadik epeiszodionban *kilenc* alkalommal fordulnak elő, többször, mint Szophoklész bármely más, fennmaradt tragédiájában. (Vö. Ahl, F.: *Sophocles' Oedipus. Evidence and Self-Conviction*, Ithaca & London, 1991, 156.)

Mivel tehát amikor tanácsot adok neki, semmire sem jutok⁶,
 te eléd, ó, Farkas Apollón – mivel igencsak közel vagy –,
 920 járulok könyörgőként, ezekkel az imákkal,
 hogy valamiféle jóindulatú feloldozást nyújts nekünk.⁷
 Merthogy most félünk mindannyian, mivel teljesen lesújtottnak
 látjuk őt, mint hajónk kormányosát.⁸

- 6 Iokaszté elkeseredésének legfőbb oka: Oidipusz bezárkózott az igazság kutatásába, s olyan útra lépett, amelyen sorra-rendre szakítja el az őt szűkebb és tágabb környezetéhez fűző kötelekeket: a Teiresziasszal – a város egyik alapintézményével – és a Kreónal – az államügyekben is megbízható családtaggal – történt szakítás után Iokaszténak most azt kell látnia, hogy férje immár vele sem képes szót érteni, pontosabban, hogy meggyőzőnek szánt szavai sem jutnak el hozzá. Fél, hogy miként a város, ő is elveszíti Oidipuszt, és félti Oidipuszt, mert látja, hogy megállíthatatlanul sodródik a teljes, tragikus magány felé. Ebben a helyzetben az isteni segítségért folyamodás mint utolsó, kétségbeesett próbálkozás értékelendő.

Csakhogy az itt előkészített, Apollónnak szóló áldozat és imádságok, valamint a hozzájuk kapcsolódó konkrét kérés (921. sor) a jelenet egészének fényében zavarbaejtően ellentmondásosnak tűnik: 1) Iokaszté sem most, sem később *nem járul az isten elé* áldozataival és imáival (érdekes kérdés lehet annak átgondolása, mit jelent ez *szenikai* szempontból (már ha szó szerint vesszük, hogy a királynő *koszorút és füstölő áldozatokat* [913. sor] tartva kezében áll a színen); 2) Iokaszté nyilván a korinthuszi Hírnök váratlan felbukkanása miatt nem folytatja útját Apollón oltárához, de akkor viszont mit csinál a hangsúlyozottan látványos áldozati felszerelésével? Mivel a jelenet során senki (sem a Hírnök, sem a Kar, sem Oidipusz) nem tesz megjegyzést a kezében tartott koszorúra, de még a nyilván azóta is ünnepélyesen füstölő kegytárgyakat sem veszik észre (*epithümiamata, 'tömjénfüstölő áldozati eszközök'*), azt kell gondolnunk, hogy vagy természetesnek tekintik, hogy a királynő ezekkel a tárgyakkal áll a palota előtt, vagy valamikor a jelenet során leteszi/letette őket valahová. De hová? És mi lesz az áldozatbemutatói ígérettel, amelyre ezek a színpadi tárgyak vizuálisan folyamatosan emlékeztetnek, mivelhogy, mint említettük, ezekre a szövegben soha többé nem lesz utalás? Kíváncsi lennék e jelenet pontos rendezői megoldására.

- 7 *lűszin...euagé*; szó szerinti fordításban: '*jófertőzetű feloldozást*' szándékozik kérni Iokaszté Apollóntól, s bár van más értelmezése is a jelzőnek – az isten *fényt hozó*, illetve a jelző *áldozati* értelmezése esetén a szó rituális aspektusára utalva (Dawe, R. D.: *Sophocles Oedipus Rex*, Cambridge, 1982, 189.) –, mégis mindenképpen különös szóösszetétel a *jó*, itt esetleg: *ragyogó (eu-)* és a *bűn, szenny, fertőzet (agosz)* egymáshoz kapcsolása, amely nyilván nem véletlenül rendkívül ritkán fordul elő a fennmaradt szövegekben (Kamerbeek, J. C.: *The Plays of Sophocles. IV. The Oedipus Tyrannus*, Leiden, 1967, 184.). Azért döntöttem a *jóindulatú* fordítás mellett, mert az *agosz* az adott szöveggörnyezetben utal egy érzelmi állapotra, amelynek előjelét ez esetben kizárólag az összetétel előtagja, az *eu-* dönti el. Bizonyos azonban, hogy ez a szó is példa a tragédiánkat jellemző két-, illetve többértelmű szavak, kifejezések használatára (Buxton, R.: *How Can You Rely on in Oedipus Rex?*, in Silk, M.S. (szerk.): *Tragedy and the Tragic*, Oxford, 1996. 43–45.).

Lásd 62. sor: Oidipusz a saját, illetve a város lakóit érintő *agoszt* („*gyötrelmet*”, „*fertőzetet*”) hasonlítja össze.

- 8 A „*város és vezetője egyenlő hajó és kormányosa*”-metafora jól ismert toposza a görög dráma-irodalomban számtalanszor előfordul. Tragédiánkban ld. még 22–23., 56–57., 695–696. sor.

Hírnök⁹

925 *Töletek ugye megtudhatnám, idegenek, hol van
palotája Oidipusz királynak?
Bár inkább őt magát mondjátok meg, már ha tudjátok, hol van?*¹⁰

- 9 Drámánkban eddig a pontig minden esetben különös hangsúly volt az új szereplő fellépésének előkészítésén: Kreón (78–86. sor), Teiresziasz (300–315. sor), Iokaszté (631–633. sor) mind úgy léptek fel, hogy hosszabban-rövidebben a színen lévő szereplő(k) – Oidipusz, a Kar – bemutatták őket. Most is fellép egy új szereplő, de váratlanul, mintha a semmiből bukkanna fel – vagy lehetséges, hogy ő lenne Apollón azonnali válasza, a Iokaszté könyörgésében jelzett *fölkoldozás*, mintegy isteni küldöttként ő hozná el a *biztos tudás apollóni fényét*? Ez az első pillantásra talán meglepő feltételezés a jelenet egészének, s különösen ezen új szereplő dramaturgiai funkcióinak elemzése után egyáltalán nem zárható ki. Ki tehát ez az újonnan érkező szereplő? Korinthuszi öregember (foglalkozását: *pásztor*, majd csak jóval később, az Oidipusszal folytatandó párbeszédéből fogjuk megtudni – 1028. sor –, majd még később, a thébái pásztorral való összetűzése során megismétli ezt az információt – 1134–1135. sor), aki híreket hoz Oidipusz számára. Neve nincs, s ez rendjén is van, a tragédiákban fellépő hírnököknek soha nincsen nevük. Talán meglepő, hogy ezzel az e szereplőt jellemző hírnök-attributumok elősorolásának végére is értünk. Hiszen 1) ez a korinthuszi nem fog *hírnökbeszédet* mondani (néhány rövid, tömör mondatban foglalja majd össze mondandóját), 2) a színen marad azután is, hogy híreit elmondta, 3) s teszi ezt azért, hogy messze túllépve a hagyományos hírnökszerepkörön, nem a színen kívül, de a dráma cselekményének idejével párhuzamosan zajló, illetve remény szerint hamarost bekövetkező fontos eseményekről számoljon be. Ugyanakkor nemsoká a régmúlt – Oidipusz születésének pillanatához kapcsolódó – idöket is felidézi a király előtt, s a mintegy negyven évvel korábbi, ismeretlen múlt igazi történéseivel szembesíti a thébai uralkodó párt, 4) mindebből következően ennek a hírnök szereplőnek a színpadi jelenben a cselekményre döntő befolyással lévő, tehát *felidézendő múltja kell legyen*, s ez ismét csak kivételesnek – ha nem is egyedülállónak, ld. Euripidész, *Helené* Hajóstárs-Szolga-Hírnökét, 597skk. – mondható a görög tragédiákban.
- 10 Az ismeretlen városban tájékozódni kívánó Hírnök ártatlannak tűnő kérdése közelebbről megvizsgálva egy sokértelmű, rímbe szedett információ-halmaz: 925. sor vége: ... *mathOlm' hoPOU...?*
926. sor vége: ... *OIdiPOUSZ*. A 925. sorban a „*megtudhatnám*” igealakból kiemelve a *tudásra* utaló szótagot (*oi-*), hozzákapcsolva a *hol?*-t, illetve *láb*-at jelentő, azonos hangalakú *pou(sz)* szót, máris előtűnik a kérdőmondat végére illesztett megfejtés: Oidipusz. A keresett király minden jellemvonása, a nevében is megsokszorozódó rejtélyek bravúros összefoglalása e kérdés, amely egyúttal a tragédia majd' összes fontos kérdését is felteszi: megszerzhető-e a *tudás?*; *hol* vagyunk?; ki ez az *ember* (ez a két *láb*on járó halandó)? Nehezen lehetne tömörebben összefoglalni az Oidipusz nevében és létezésében rejlő titkok sorát, mint ahogyan azt beköszönő kérdésével a korinthuszi idegen teszi! (Knox, B.: Sophocles' Oedipus, in uő: *Word and Action. Essays on the Ancient Theater*, Baltimore, London, 1979, 100–101., Segal, Ch.: *Tragedy and Civilization. An Interpretation of Sophocles*, Cambridge Massachusetts, London, 1981, 207.)

Kar

*Íme, ez háza, ő maga pedig bent van, ő, idegen!
felesége s anyja ez asszony, íme, az ő gyermekeinek.¹¹*

Hírnök

Hát legyen boldog és boldog-övéivel is mindig

930 *mivelhogy e nő az ő minden-szempontról felesége.¹²*

Iokaszté

*Hasonlóképp légy hát te is, persze, ó, idegen! Merthogy méltó
vagy rá*

kedves beszéded miatt. De mondd el, mit

kívánván¹³ jöttél, s hogy mit vágyván megjelenteni.

Hírnök

Jó dolgokat¹⁴ palotádnak, s férjednek is, ó, asszonyom!

- 11 Példa a kétértelmű nyelvhasználatra, a borotvaélen – a tragikum és a tragikus irónia határán – egyensúlyozó sokértelműségre. A Karvezető – természetesen öntudatlanul! – úgy fogalmaz, hogy abban, tudjuk, a tragikusan rettegett valóság minden kulcseleme benne van. Képzelnék el, hogy a második sor első felének szörendjét megtartva – *felesége és anyja, íme, e nő* – itt egy bármilyen rövid, de érzékeltető időtartamú szünetet iktatunk be (ne feledjük, színházban vagyunk, s ez a szöveg egyszeri hallásra-megértésre s nem filológiai apparátussal felszerelkezett olvasói elemzésére készült!): a Kar ezzel a mondattal itt és most kimondta a *szörnyű igazságot*, a Thébaira és a királyi párra vonatkozó valamennyi, tragikus valóságselemet, amelyekre nyomozásának eredményeként magának Oidipusznak is rá kell majd döbbsennie. Az sem véletlen, hogy a Karvezető *háznak* (*sztegai*, szó szerint: 'házatétők', 'fedél'), s nem a *palotára* utalás esetén megszokott *domoink* nevezi Oidipusz palotáját, tehát rangban mintegy „lefokozza” a színen látható thébai palotát, egyúttal pedig közelebb hozza a kérdezőhöz Oidipuszt, akit – mint ezt a folytatásból majd megtudjuk – a korinthuszi valóban nem mint királyt, vagy királyi sarját ismert meg annak idején, hanem mint nyomorult, névtelen halandót, akinek *fedele*t kellett találnia.
- 12 A Hírnök közvetlenül Iokasztéhez intézi szavait. Údvarias köszöntést és egyúttal *captatio benevolentiae*-t mond. Ugyanakkor a jelző – *pantelész* ('minden szempontú', 'mindent beteljesítő') – tovább őrzi a kialakuló párbeszéd többértelműségét: ugyan miért *mindent beteljesítő* Iokaszté Oidipusz feleségeként? A kommentároknak természetesen igazuk van, hogy egy, a férjét négy gyermekkel megajándékozó asszony tökéletességére utalhat a jelző, de ez a jelző jelentésmezijének önkényesen jóindulatúra fogalmazott szűkítése (ami történetesen pontosan megegyezhet a Hírnök szándékaival is!). Csakhogy az értelmezés ezúttal is – mivel színházban vagyunk – a megjelenítés és a színpadi kontextus függvényében vizsgálendő. Ez esetben pedig ismétcsak *vészjóslóvá*, igazán titokzatos háttérűvé terebélyesedhet a jelző tartalma: Iokaszté olyan nő, aki Oidipusz oldalán a női lét minden aspektusában a tökéleteset nyújtotta és nyújtja: anyja gyermekeinek – és neki is, de szerető felesége, ideális szexuális partnere is, és gondjaiban, sorsában társa.
- 13 Ilyesmit nem szoktak kérdezni egy *hírnök*től. Ebben a szerepkörben semmiféle *kívánság*, *szükség* (a *khredzón* ezt jelenti) nem kerülhet szóba, pontosabban ha netán lenne is bármilyen vágya, kívánsága egy hírnöknek, arra senki nem kíváncsi. Ez is csak azt a benyomásunkat erősíti, hogy maga Iokaszté sem tekinti egyszerű hírnöknek a jövevényt.
- 14 *agatha*: vagyis olyan információkat, amelyek *hasznosak* és *jók*. A szóválasztás ohatatlanul az 5. századi Athén állampolgárának, a *politész*nek két meghatározó alapértékét jelölő kifejezés egyik tagját idézi a néző számára: *kalokagathia*, a külső és belső szépség, a testi és lelki egyensúly, a tisztaság és erő harmóniáját. Bízató sejtetés rejlik tehát a Hírnök amúgy semmiféle konkrétumot nem tartalmazó, jobbára inkább feszültséget fokozóknak – rosszabb indulattal: időhúzóknak – tetsző mondatában.

Iokaszté

935 *Melyek azok? És kitől érkeztek?*¹⁵

Hírnök

*Korinthoszból.¹⁶ S a szó, melyet rögtön ki fogok mondani,
téged egyrészt gyönyörrel tölt el – de hát hogy'is ne? – ugyanakkor
nyugtalanokodsz is bizonynyal.¹⁷*

Iokaszté

*De hát mi az? S miféle kettős hatalommal rendelkezik így?*¹⁸

- 15 Még egy különös kérdés: egy Hírnökötől azt sem szokás megkérdezni, *kitől jött?* (azt már annál inkább, hogy *honnan?* – ld. *Trakhiszi nők*, 225–227. sor), hiszen többek között ennek megválaszolására is szolgálhat a Hírnök-monológ. Most már bizonyos, hogy Iokaszté nem tudta eddig eldönteni, kivel áll szemben, mit akar és mi lesz a szerepe ennek az idegennek az életében.
- 16 Íme a bizonyosság, hogy valami tényleg nincsen rendben ezzel a „hírnök”-kel: nem a kérdésre válaszol, hanem a *kitől?* helyett a fel nem tett *honnan?*-ra! Amit tehát eddig megtudtunk: nem „hivatalos” hírnök, senki nem küldte Korinthoszból, nem tudjuk, mit akar, sem, hogy milyen hírt hozott (ha egyáltalán!), csak azt, hogy saját elhatározásából jött Thébaiba.
- 17 Kétértelműség. Itt most vajon mire céloz a „Hírnök”? Olyan hírt – pontosabban *szót*, *eposzt* (936. sor), amely megjelölés egyszerre ünnepélyes, ugyanakkor a közlendő tartalmát illetően kellően semleges, s ezzel a feszültség további növelését szolgálja – fog elmondani, amelyről semmi konkrétumot nem árul el, de amely *kitörő örömet*, *gyönyört* (*hédeomai*) okoz majd Iokaszténak. Az ige jelentéstartományában ugyan a szexuális konnotáció bizonyosan benne van, de itt azért sokkal inkább az öröm *mértékén*, s nem *‘műfaján’* van a hangsúly. Ismét csak a feszültség növelését szolgálja, hogy a „hírnök” mintegy *megjósolja* a hamarosan elhangzó hír okozta, bizonyosan bekövetkező reakciókat is, mintegy rendezői utasításként szuggerálja a Iokaszté által megjelenítendő lelkiállapotot (az optativus + *an* ezt a biztosan bekövetkezést jelzi a grammatika szintjén). Vagy lehet, hogy jósbabérokra tör abban a tragédiában, ahol az adott pillanatban a király összeveszett a jóssal? A *nyugtalanokodsz* (*aszkhalloisz*, ugyancsak optativus) jelentései között a *‘felháborodni’*, *‘haragudni’* is ott van, én mégis azért döntöttem a semlegesebb, bizonytalanabb érzelmi állapotra utaló jelentés mellett, mert elemzésem szerint a „hírnök” itt kizárólag arra gondolhat, hogy ha elmondja a *jó hírt* – Oidipuszról király lesz Korinthoszból! –, attól Iokaszté nem gyulladhat haragra, legfeljebb *jogos aggodalom* *töltheti el*, vajon férje most majd nem hagyja-e el Thébait – sőt, talán őt is! –, hogy elfoglalhassa „szülőföldjének” trónját. A. R. Dawe magyarázata (Dawe, 1982. 191.) – Iokasztét azért tölti el majd *aggodalom’*, *‘gond’*, mivel Polübosz halálával mégiscsak egy rokonát veszítette el – nem meggyőző, hiszen Iokaszté nem is ismerte férjének szüleit (s addig jó neki, amíg e helyzet meg nem változik!).
- 18 Harmadszor kérdez rá Iokaszté a *hírekre* (933., 935., 938. sor), amelyeket a korinthoszi idegen hozott. Ez a férfi ugyanis gyakorlott rejtvényfejtőnek – mondjuk egy Oidipusznak – való feladvány megfejtésére invitálja partnerét: *mi az: jó hír, Korinthoszból való, örömet is, de aggodalmat is okoz?* Csakhogy rossz helyen próbálkozik, mert Iokaszté nem partner az efféle játékokban: ő nem tud a rejtvények nyelvén gondolkodni, soha nem is kellett rejtélyes jelenségekkel behatóbban foglalkoznia. Hiszen ő akkor is pontosan megfogalmazott információk alapján döntött és cselekedett, amikor kitette Laiosztól született gyermekét, s akkor is, amikor férjhez ment a városát megmentő hős férfihoz.

Hírnök

*Királyukká teszik majd őt az iszthmoszi föld
940 lakói, miként az arrafelé biztos hírként terjed.*¹⁹

Iokaszté

*Hogy mi? Az öreg Polübosz többé nincs hatalmon már?*²⁰

Hírnök

Már nem bizony, mivel őt a Halál a sírban tartja.

Iokaszté

*Hogyan mondd? Hát meghalt Polübosz, ó, öreg?*²¹

Hírnök

*Ha nem mondok igazat, méltó vagyok a halálra.*²²

Iokaszté

945 *Ó, te szolgáló, hát nem fogod mindezt a lehető leggyorsabban,
miután elmentél hozzá, urádnak elmondani? Ó, istenek jóslatai,*

19 Ez hát a nagy hír, amelyet a korinthuszi hozott. Hogy egy hírnök a „végén” kezdje az események felidézését, mintegy összefoglalva a lényegét, megszokott a tragédiákban; így tesz többek között Aiszkhülosz *Perzsájkjának* Hírnöke (255. sor: *sztratosz gar pasz olóle barbarón; a barbárok egész hada odavan!*, s csak később kerül sor a hírnök-monológra: 302–330., 353–437. sor), Euripidész *Médeiájának* Hírnöke (1125–1126. sor, Kreón és lánya halálhíret bejelentve, ám az előzményeket, Médea gyilkos cselét a hírnök-monológ fogja tartalmazni: 1136–1230. sor), a *Helené* Hírnöke először Helené és Menelaosz szökésének híret közli (1513–1514. sor), a szökés történetét csak később adja hírül (1526–1618. sor). (Mastronarde, D.: *Contact and Discontinuity. Some Conventions of Speech and Action on the Tragic Stage*, Classical Studies Vol. 21. Berkeley, Los Angeles, London, 1979, 42.) A hírhez fűzött megjegyzés – *hősz éüdat’ ekei, ’miként az arrafelé biztos hírként terjed’* – sokatígérő magabiztosságot sejtet. Az *audaó* ige ugyanis drámánkban következetesen a *biztos hírt közölni* jelentésben szerepel: 527. sor: a Kar tájékoztatja Kreónt, hogy milyen vádakkal illeti őt és Teiresziaszt Oidipusz; 731. sor: Iokaszté írja le e szóval a Laiosz meggyilkolásának körülményeiről érkezett *biztos híreket*. (Ahl, i. m. 276.)

20 Erre a kérdésre kellene egy *hírnök-monológ*gal válaszolni. Iokaszté szinte tálcán kínálja a lehetőséget az előbb összefoglaló rövidséggel közölt száraz tényközlés – a *következmény* – előzményeinek feltárására, magának az Oidipusz közvetlenül érintő, pozitívnak vélt helyzet kialakulásához vezető *történetnek* az elmondására. Iokasztét természetesen váratlan meglepetésként érte Polübosz halálhíre, ezt bizonyítja az igencsak ’rendezetlen’, nominális, elliptikus kérdőmondata (*ti d’, hogy mi?*), amelyet mindössze egy kérdőszó és egy kötőszó alkot.

21 Iokaszté másodszor mondja ki Polübosz nevét, míg a korinthuszi idegen majd csak jóval később, Oidipusz előtt fogja néven nevezni (1016. sor). Még amikor tényeket akar közölni (*audaó*, 940. sor), fogalmazásmódja akkor is elfogadhatatlanul homályos Iokaszté tiszta beszédhez, a dolgokat egyenesen, tisztán néven nevező stílusához képest.

22 Újabb lehetőség egy *hírnök-monológ* elmondására. A korinthuszi most részletesen elmesélhetné Polübosz halálának körülményeit, s így egy izig-vérig hiteles hírnök-történetet prezentálna. Ehelyett ezt a majdhogynem komikusan patetikus eskümondatot kapjuk, ami mindenféle gyanúkat kelthet a nézőben. Például hogy talán nem is tud a száraz tényről – Polübosz meghalt – többet, és egyszerűen fogta magát, és *valamilyen, eddig titkolt céllal*, de mindenképpen saját kezdeményezésére eljött azt hírül adni Oidipusznak. A helyzet annál is furcsább (komikusabb?), hogy Iokaszté kérdése nyilvánvalóan nem az információ igazságtartalmát vonta kétségbe – ugyan kinek jutna eszébe azzal a teljesen értelmetlen *hazugsággal* beállítani Thébaiba, hogy meghalt Korinthusz királya?! –, hanem a részleteket, a csak a hírnök által megélt és megismert történéseket szerette volna felidézteni.

*hol vagytok? Oidipusz ettől a férfitől menekült oly régóta
rettegve, nehogy megölje! Most pedig ő bizony
a sors akaratóból vészett, nem pedig ómiatta.*²³

Oidipusz

950 *Ó, Iokasztém, édes drága feleségem,
miért hívtattál ki engem ide a palotából?*²⁴

Iokaszté

*Hallgasd meg ezt az embert, s nézd meg, meghallgatva őt
hová jutottak itt az istennek jóslatai!*

Oidipusz

*De hát ki ez és mit mond nekem?*²⁵

- 23 Ez azért így meglehetősen komikus – vagy tragikus? ízlés (értelmezés, rendezés) kérdése – pillanat: Iokaszté, kezében az isteneknek szánt, azóta is nyilván csendes füstölő áldozó-felszerelésekkel szidja az istenek jóslatait. Fülünkben még ott csengenek imént mondott, utolsó reményét az isteni segítségben megtaláló szavai (911–913. sor). Most meg a boldogságtól repesve vet sutba minden tiszteletet az istenek iránt, jelentől, jövőtől való félelmet egyaránt. Nem mellékesen pedig sehol sincs már a korinthoszi érkezőknek még mindenre kiterjedő gyanakvása sem (935., 938., 941., 943. sor).
- 24 Túlradó szeretet árad e szavakból – egy teljes soron keresztül, majdhogynem szerelmi vallomás-részletességgel megfogalmazva. A fennmaradt tragédiákban egyedülállóan érzelmdús megszólítás egy férj részéről. Az *Antigoné* első sorában szólítja ilyen szeretettel *kará*-nak Iszménét Antigoné, ám a folytatás azután egyáltalán nem igazolja ezt a heves szeretetkitörést. Itt azért is meglepő Oidipusznak ezekkel a szavakkal kísért fellépése, mert az előzmények, a cselekmény eddigi részét semmilyen támpontot nem adtak erre a hirtelen szerelmi vallomásra, a hitvesi szeretet ily túlradó megnyilvánulására.
- 25 Oidipusz két kérdése (egyetlen sorba zsúfolva!) arra mutat, hogy pontosan érzelmi – Iokaszté sürgető üzenetéből, s talán a színen lévők s rá várakozók (Iokaszté, a Kar, a korinthoszi) látható reakcióiból –, hogy az új szereplővel való találkozásának rendkívüli jelentősége lesz. Ugyanazokat a kérdéseket teszi fel, mint Iokaszté az imént – *ki ez az ember? milyen híreket hozott?* (932–933., 935. sor) –, de azért *mégsem egészen* ugyanazokat. Az aprónak tűnő eltérések a következők: 1) Iokaszté fordított sorrendben kérdezett: előbb az érdekelte, mit akar és/vagy milyen híreket hozott az idegen, míg Oidipusz előbb a hírhez személyazonosságát tisztázná. Ez jelleméből, „munkamód-szeréből” fakad, tudjuk, hiszen nyomozásainak középpontjában is a *ki?* áll, s csak mellékszál a *mi?* megválaszolása (ezt úgyis tudja – hiszi magabiztosan). A második – tehát kevésbé fontos – kérdésre Oidipusz a múltban mindig válaszolni tudott, hiszen a világ jelenségeinek megismerésében mutatott tévedhetetlenségének, a külső jegyek alapján megállapítható tények helyes felismerésének képessége olyan értéke volt, amely Thébairi királyi trónjáig vezette őt. De finoman az is benne van ebben a Iokaszté kérdéssorrendjét felcserélő kérdőmondatban, hogy Oidipusz számára a beszélő identitása minősíti – hitelesíti, vagy cáfolja – a majdan elhangzó információk valóságtartalmát. 2) Kérdéseit nem az idegenhez intézi – pedig ott áll előtte! –, hanem Iokasztéhoz, s ennek több olvasata lehetséges. Vagy az előző, túlradó szerelemtől sugárzó üdvözlőroham folytatásának fogjuk fel – ez esetben sokkal inkább a Iokasztéhoz *fordulás* fontos, mint a tartalom, ezzel is aláhúzva, hogy itt és most Oidipusz számára a világgal való kapcsolatteremtés csakis imádott felesége közvetítésével képzelhető el, s bármely külső információ csakis mintegy ezen a szerelmen átszűrve juthat el hozzá; vagy Oidipusz királyi dölyfének megnyilvánulása ez a gesztus, amellyel azt teszi egyértelművé, hogy méltatlannak tartaná szóba elegyedni egy idegennel, míg nem tisztázta számára egy *megbízható forrás*, hogy ki is az illető. Ez az eljárás óhatatlanul megalázó helyzetbe hozza azt, akinek a ’feje felett átbeszélnek” – ennek érzékeltetése igen látványos és hatásos színpadi megoldásokat tesz lehetővé. Hasonló típusú megaláztatás: Euripidész: *Elektra* 553–557. sor.

Iokaszté

955 *Korinthoszból, és azt fogja majd elmondani, hogy apád már nincs, Poliübosz, hanem meghalt.*²⁶

Oidipusz

*Mit mondasz, idegen? Te magad legyél számomra a bizonyítékokat elősoroló!*¹²⁷

Hírnök

Ha ezt kell nekem legelőbb megjelentennem világosan, tudd meg jól, hogy ő végleg a halál rokona lett.

Oidipusz

960 *Vajon cselvetések miatt, vagy betegséggel való találkozás miatt?*²⁸

Hírnök

*Öreg testeket apró ütés lefektet.*²⁹

Oidipusz

Szerencsétlennek, úgy látszik, betegségetől hunyt ki élete.

Hírnök

Meg mivelhogy nagy időt számlált már magának ő.

Oidipusz

965 *Jaj, jaj, mi végre, ó, feleségem, tekint hát bárki is a püthói jóshelyre, vagy a fennen rikoltozó madarakra, akik azt jelölték ki jóelőre, hogy én biztosan meg fogom ölni apámat? Lám, ő holtan fekszik odalent a földben, én meg itt vagyok, ki kardomhoz sem érek. Hacsak nem az utánam való sóvárgástól*

26 Ezekben az információkban számunkra semmi új nincs. Iokaszté persze éppen úgy nem Oidipusz kérdésére válaszol – mert nem is tud! –, amiként azt a korinthuszi is tette, amikor Iokaszténak a *ki küldött?* helyett a *honnan jöttél?*-t válaszolta meg (936. sor). Ugyanakkor felmerülhet a kérdés, hogy ha Iokaszté most két sorba foglalva mindent elmond Oidipusznak, akkor vajon miről fog szólni az elkövetkező jelenet?

27 Most fordul a hírhez a korinthuszihoz Oidipusz, mivel ha nem kapott is választ arra, ki ő, de az információ, amellyel érkezett, minden aggályoskodást elsöpör, elsőrendű fontosságú. Olyannyira az, hogy a korinthuszi személyazonosságát firtató kérdés ezzel le is került a napirendről.

A *szémantór* ('bizonyítékokat elősoroló') Jebbnél szerepel (érveit lásd: i. m. 128.), ám e szövegváltozat helyett a kiadók jó része (Mazon, Dawe, Kamerbeek) a *széménasz* alakot preferálja (Kamerbeek, i. m. 188.).

28 A korinthuszi harmadszor vághatna bele egy szabályos hírnökbeszéd elmondásába. Oidipusz kérdésében még két elképzelhető témát, történetirányt – vagy műfajt (?) – is felkínál: előadhatná a „korinthuszi királyi hatalom megdöntésére szőtt összeesküvés” című történetét, vagy ismertethetne egy orvosi zárójelentést, természetesen a hozzá tartozó kórtörténettel együtt. A *szünallagé* jelentésárnyalataihoz lásd a 34–35. sorhoz fűzött kommentárt.

29 Egyrészt gyönyörű, a legjobb lírai költőkhöz méltó mondat (persze, Szophoklész), csakhogy a kimondására teljességgel méltatlan, vagy mondjuk inkább: illetéktelen szereplő szájába adva. A korinthuszi pásztor-költő a helyett, hogy elméletben érvényes szerepének megfelelően hírnök-monológot mondana, a tragédiarudalom egyik legszebb mondatában, tömören és fájó precizitással fogalmazza meg *általánosságban* az öregség és a halál természetes összefüggését. Másrészt a szóhasználat messze túlmutat a tragédia műfaji keretein, s *Hippokratész* szóhasználatát idézi. (Knox, B. M. W.: *Oedipus at Thebes*, New Haven, 1956, 142–143., 247. 115. j. [az orvosi szaknyelvi előfordulások elősorolásával]; Arisztotelész, *Problémata* 1, 861.)

970 *halt meg. Csakis így lehetne miattam halott.
De ami e nekünk adott jóslatokat illeti, ő azokat, lám,
magával víve mind,
Hadésznel nyugszik, Poliübosz: semmire sem jók tehát.*³⁰

Iokaszté

*Hát nem megmondtam neked előre mindezt már régen?*³¹

Oidipusz

Kijelentetted. De én félelemtől gyötrődtem rettenetesen.

Iokaszté

975 *Most már soha ne vess lelkedbe ezek közül semmit!*

Oidipusz

És hogyan nem kell nekem anyám ágyától aggódva félnem?

30 Igencsak gyorsan túltette magát Oidipusz apja halálhírén! Érthetetlen – én legalábbis nem értem –, miért nem érdeklik jobban őt, a nagy nyomozót, a történések pontos megismeréséhez tűzön-vízen át ragaszkodó embert éppen saját apja halálának körülményei! Igazán feltűnhetne neki, hogy korinthuszi informátora – már megint! – nem válaszolt a feltett kérdésre. De nem, olyan túlradó örömet érez saját sorsának jóra fordulása miatt, hogy soha többé nem tér vissza Poliübosz halálának körülményeire. Míután majdhogynem örómóda jellegű szóáradatban fogalmazza újra Iokaszténak a jóslatok hazsontalanságáról elmondott gondolatait (946–949. sor), egy kifejezetten kegyetlen–cinikus mondattal zárja le az apjára vonatkozó gondolatait (969–970. sor). Oidipusz tehát pontosan *tudja*, milyen elviselhetetlen fájdalmat okozott az apjának tudott Poliübosznak azzal, hogy elhagyta otthonát, szüleit! Pontosan tisztában van azzal is, hogy ebbe a *pothoszba, vágyódásba* akár bele is lehet halni. De ez egyáltalán nem rázza meg, sőt, mintha még nem kevés győzelemittas elégedettség – miért ne? – is belehallható lenne ebbe a mondatba! De arra sem figyel fel, hogy a delphoi jóslat talán éppen ily módon teljesült be...; hiszen ugye nemcsak egy keresztútnál, karddal végrehajtott tömegmészárlás minősülhet gyilkosságnak, lám, vannak ennél sokkal kifinomultabb, kegyetlenebb módszerek is. Például a szeretetünk megvonása attól, akinek egyetlen éltető eleme éppen ez volt. Ha menteni akarjuk Oidipusz szörnyű mondatát, talán azt mondhatjuk, hogy *nem tudja, mit beszél*, bár ez természetesen megkérdőjelezné Oidipusz egész uralkodói, nyomozói tevékenységének hitelességét is. Ha kevésbé jóindulatúak vagyunk, akkor igen súlyos következtetéseket kell levonnunk Oidipusz *jellemével* kapcsolatban: az igazságos, népét, városát és családját bölcsen és odaadó szeretettel irányító nagy király végtelenül egoista, ridegszívű, érzelmeiktől érintetlen érdekeMBER.

31 Iokaszté csatlakozik férje örömdalához. A mondat ugyanakkor arra utal, hogy valamilyen – de vajon milyen? jó lenne tudni! – formában Poliübosz (és Meropé) kérdése beszélgetéseik során folyamatosan és régóta (*proulegon palai*; a *prateritum imperfectum* használata itt nagyon fontos: a múltban ismétlődő cselekvést jelzi) téma volt. Iokaszté úgy veszi át férje örömét, hogy közben arra is figyelmezteti: lám, nekem volt igazam!

A korinthuszi hírhozóról most majd hosszú időn át nem vesznek tudomást; az öröm mintha elfeledtette volna Iokasztéval és Oidipusszal, hogy rajtuk kívül más is van a színen, s hallhatja – sőt: kihallgathatja! – szavaikat. Így azután egy olyan, nyilván számtalanszor lefolytatott *házastársi beszélgetés* közegeben (végén?) találjuk magunkat, amely Oidipusz lelkének legbelsőbb titkait, szorongásait boncolgatja. A korinthuszi idegen akár távozhatna is, hiszen híreit már elmondta, funkcióját betöltötte. Ha valóban hírnök lenne, nyilván így is tenne, csakhogy mint ez a folytatásból majd kiderül, minden magyarázat nélkül ott marad az intim beszélgetésbe merülő házaspár oldalán. És figyel, nagyon figyelmesen hallgat...

Iokaszté

*De miért félne az ember, aki fölött a sorsnak dolgai
uralkodnak, és erre vonatkozóan nincs bölcs előrelátása?
A legjobbnak tűnő megoldás: élni, miként csak képes valaki.*

- 980 *Te pedig ne félj az anyáddal való szeretkezéstől.
Hiszen a halandók közül éppen álmukban már sokan
háltak együtt anyjukkal. Da akinek mindezek
semmit sem számítanak, az viseli el életét legkönnyebben.³²*

Oidipusz

- Mindezek biztosan helyesen lennének kijelentve általad,
985 ha nem lenne életben az, aki szült. De most, mivelhogy
él, egész kényszer-végzetem parancsolja, hogy féljek,
még ha szépen is beszélsz.*

Iokaszté

Azért mégiscsak nagy megkönnyebbülés apádnak sírja, ugye!

Oidipusz

*Nagy, egyetértek. De a nővel kapcsolatban, ki életben van,
itt a félelem.³³*

32 Talán a legtöbbet kommentált rész, a Freudot is megihlető mondatok (összefoglalóan: Rudnytsky, P. L.: *Freud and Oedipus*, New York, 1987, 6–14.). Egy általános kultúrtörténeti félreértés-sorozat kiindulópontja, az úgynevezett *ödipusz-komplexus* ósforrása. Hogy a lényegnél kezdjük: *Oidipusznak nincs ödipusz-komplexusa*. Iokasztét kellene megkérdezni, hogy honnan vette ezt a később oly fényes karriert befutott szexuál-pszichológiai álomfejtést. Talán azokból az Oidipusszal folytatott, intim (?) beszélgetésekből, amelyekre célzott az imént (973. sor), s amelyek során férje talán az ilyen típusú álmairól is beszámolt neki? Sajnos soha nem fogjuk megtudni, mivel Szophoklész gondosan – és persze tökéletes dramaturgiai érzékkel – nem teszi fel azt a kérdést. A legfontosabb félreértés (csúsztatás?) a Iokaszté által elmondottakban, hogy ő *álomról* beszél (*en oneiraszin*), míg Oidipusz egy nagyonis valóságos körülmények között kimondott jóslat (*manteuma deimon*, 990. sor, *eipe Loxiasz*, 993–994. sor) valóra válásától retteg. Amennyire tudjuk, ő *sohasem álmodott anyjával való szeretkezést!* Iokaszté ezzel az itt mindenképpen önkényesnek tűnő értelmezéssel a felelősségi síkokat szeretné átrendezni: ha Oidipusz szorongásai mögött egyszerűen csak egy vissza-visszatérő álom van, az a probléma megfelelő mélységű *ki- és átbeszélésével* (jöhetnek a pszichológusok!) orvosolható. De ha Apollón jóslata áll az Oidipuszt folyamatosan aggodalommal eltöltő incesztus-fenyegetettség mögött, akkor a kérdés menthetetlenül más dimenzókba kerül, „hivatalos ügy” lesz, jóst, papot, isteneket kell megkérdezni, hiszen ennek a jóslatnak a valóra válása akár az állam létét is fenyegetné. (Pucci, P.: *On the 'Eye' and the 'Phallos' and Other Permutabilities*, in *Oedipus Rex*, in Bowersock, G. W. – W. Burkert – M. C. J. Putnam (szerk.): *Arktouros. Hellenic Studies presented to M.W. Knox.*, Berlin, New York, 1979, 130–133.)

33 Nem nevezi néven az anyjának tudott Meropét, s ezzel lehetőséget teremt a korinthuszi számára, hogy bekapcsolódjék a királyi pár beszélgetésébe. Oidipusz szorong, retteg, életét kitölti a *phobosz*, s ennek a félelemnek ebben a jelenetben, a korinthuszi híreinek fényében immár semmi köze sincsen a városhoz, Thébaihoz, a járványhoz, tisztán individuális gyökerei vannak. A korinthuszi pedig szemmel láthatóan semmit sem tud a Thébaiban pusztító járványról! Ő egy egészen más történetzálat kapcsol a cselekménybe, amely *látszólag* semmilyen kapcsolatban sincsen a közösség biztonságát fenyegető bajokkal, hajdani gyilkossággal és a delphoi jóslattal.

Hírnök

*De hát pontosan miféle asszony miatt gyötrődtek félelemtől?*³⁴

Oidipusz

990 *Meropé miatt, ó, Öreg, ki Polübosz mellett élt.*³⁵

Hírnök

Mi az hát nála, ami számotokra félelmet hozó?

Oidipusz

Isten-küldötte, rettentő jóslat, ó, idegen.

Hírnök

Vajon elmondható-e? Vagy semmiképp nem istenes, hogy más megismerje?

- 34 A korinthuszi újbóli megszólalása meglepetés, egyúttal annak újabb bizonyítéka, hogy vele kapcsolatban nem lehet egyszerűen *hírnök*ről beszélni. A hírnök ugyanis a görög tragédiában a cselekmény egy adott, feszültséggel teli pontján fellép, rövid, célratoró párbeszéd után – amelyet vagy a Karvezetővel, vagy a színen tartózkodó valamelyik főhőssel folytat, tisztázandó jövelele célját – elmondja *hírnök-monológját*, s távozik. Igen ritka – s mindig drámaszerkezeti, az adott dráma tragikum-értelmezését érintő –, ha egy hírnök nem követi ezt a sémát, hanem a színen marad (pl. Euripidész *Helenéjének* „Hírnök”-e; lásd: Karsai György: *Quelques scènes comiques dans l’Hélène d’Euripide*, *Pallas* 71 [2006] 15–25.). Most sem elsősorban a megszólalás tartalma kelt zavart, hanem az, ami szövegszerűen ellenőrizhetetlen: ugyan mit csinált ez a szereplő a színen azóta, hogy szerepét betöltötte, híreit elmondta? A 945. sorban szólalt meg utoljára (megesküdött, hogy valós híreket hozott Korinthuszból), s azóta csendben *figyel*. Nem gondolhatunk mást, hiszen a most, majd ötven soral utolsó megszólalása után feltett kérdése közvetlenül kapcsolódik a Iokaszté–Oidipusz közötti, teljesen feloldhatatlan kérdéskört boncolgató – s mint fentebb láttuk (973. sor), bizonytalansággal lejáró – házastársi tanakodáshoz. Nyilvánvaló, hogy határozott céllal maradt a színen: *várt valamire*. Jövelele céljára is fényt derít, ha mélyebben elemezzük most következő párbeszédét Oidipusszal. Amit eddig elmondott – Polübosz meghalt, Oidipuszt királyukká akarják választani a korinthusziak –, bár mindenképpen fontos *hírek*, de csak mintegy „megágyaznak” egyéni céljainak eléréséhez, amire egyébiránt pontosan működő (női) érzékel, vagy inkább kristálytisztá logikával Iokaszté már abban a pillanatban rákérdezett, amikor meglátta: *Mit kívánván jöttél?* (933. sor). A kérdés *tartalma* ugyanakkor tovább erősíti a gyanút, hogy a korinthuszi körül valamilyen titok lappang. Éppen az imént, a szeme előtt, a *füle hallatára* tárgyalta meg Iokaszté és Oidipusz, világos szavakban fogalmazva meg gondolataikat, hogy Oidipuszt mindeddig a szülei – Meropéval és Polüboszsal – kapcsolatos félelmek gyötrték (ld. a 950–988. sorok elemzésénél). Ennek ellenére a korinthuszi úgy teszi fel a kérdését – *De hát pontosan miféle asszony miatt gyötrődtek félelemtől?* –, mintha nem értette volna meg az imént elhangzott szavakat. Vagy azt kell tehát feltételeznünk, hogy igen nehéz felfogású pásztorral van dolgunk, vagy azt, hogy egy mélyen átgondolt terv részeként most érkezett el az ó ideje, s a színpadi szituációba visszalépve, Oidipusz lelkiállapotának, félelmeinek okát *valamiről* a kezdetektől kívánja az érintettel végigtárgyalni, részletekbe menően felderíteni.
- 35 És kezdetét veszi egy *sztykhomüthikus* párbeszéd (989–1046. sor), amely szókatlan hosszú: ez az egyetlen példa a fennmaradt tragédiákban, hogy egy király ilyen hosszasan beszélgessen egy névtelen, nála alacsonyabb rangú idegennel, sőt: válaszolgasson egy pásztor kérdéseire! Vö. Euripidész, *Hippolitosz* 88–120., *Helené* 700–758. sor (Jong, I. De: *Narrative in Drama. The Art of Euripidean Messenger-Speech*, *Mnemosyne Suppl.* 116 [1991] 55–56., 129.).

Oidipusz

- De, nagyonis! Merthogy egykor azt mondta nekem Loxiasz,*
 995 *hogy saját anyámmal kell egyesülnöm, s hogy*
apám vérét saját kezeimmel kell kiontanom.³⁶
Hát ezek miatt, hogy Korinthosz régóta tőlem
messzire fekszik. Egyrészt jósorsom szerint, pedig azért
a legedesebb dolog szüleink szemét megpillantani.

36 Miért ennyire készséges Oidipusz a korinthuszi pásztorral? Semmi nem utalt eddig arra, hogy az egykori jóslat tartalma az érintettekén kívül bárkivel is megosztható lenne. Különös feltételezés, hogy a legalább egy évtizede elhangzott, szigorúan magánjellegű, súlyosan intim részleteket érintő jóslatot Oidipusz korábban is minden arra járóval megosztotta volna. Már azt is furcsálltuk, hogy itt és most – a Kar és egy idegen jelenlétében! – nyíltan beszéltek Iokasztével az Oidipusz életét megkeserítő jóslatról, de erre még elfogadható magyarázat volt, hogy a felzaklató hírek okozta felindultságukban, örömükben mindenről és mindenkiről megfeledkezve, legbensőbb titkaikról is nyíltan beszéltek. Azonban az, hogy Oidipusz – kilépve a házaspári intimitás talán színpadiasan felfokozott hangulatú közegeiből – most, Iokaszté jelenlétét hirtelen váltással teljesen negligálva, engedelmesen válaszolgasson a pásztor által feltett, legbensőbb titkait, szorongásait feszegető kérdésekre, magyarázatot igényel.

Ez a korinthuszi pásztor *nagyon ügyes, felkészült ember* benyomását kelti: úgy kérdez, mint az emberi lélek útvesztőinek jó ismerője (kevéske anakronizmussal azt mondhatnánk: mint egy gyakorlott pszichológus). Felépít egy jelenetet, amelyben ő lesz a *terapeutész*, a bajokat feltárni hivatott – és erre a megfelelő tudással rendelkező – gyógyító, aki kérdéseivel a *szorongásban betegségekben szenvedő, állandó félelmektől gyöttrődő* páciense bajának gyökeréig hatol. Előbb felfejti e félelmek okait, majd *valós összefüggéseibe* helyezve a múlt eddig tragikusan homályban maradt vagy félreértelmezett tényeit, diadalmasan megmutatja a bajból kivezető utat.

Első lépés: a szorongásos félelem tárgyának meghatározása (989–990. sor): *Meropé*. Második lépés: a Meropével kapcsolatos félelmek alapjainak kiderítése (991–999. sor): a *jóslat*. Itt figyelhető meg igazán a pszichológus-terapeutész kifinomult módszere: a nagyon súlyos kijelentést követően – *anyám miatt gyötörnek évek óta szorongások!* – mintegy felajánlja Oidipusznak, hogy ha netán túlságosan intim területhez értek volna (jól tudja: igen oda értek!), akár abba is hagyhatják a „kezelést” (993. sor). Ezzel a finom tapintattal, megértő óvatossággal – a pszichológiai érzék és/vagy képzettség magasiskolája! – nyeri el végképp Oidipusz bizalmát. Valószínűleg a hangját sem emelte fel e kérdésénél, meglepetést, izgatottságot sem mutatott, „mindössze” érdeklődőn-együttérzőn felajánlotta a lehetőséget, hogy *beszéljenek róla*, hogy partnere *megnyissa előtte lelkét*. Ő eddig is „csak” okosan *figyelt*, s lám, ez az intenzív – *látszólag érdek nélküli* – odafigyelés elégnék bizonyul, hogy Oidipusz megnyíltjon előtte. Hogy ez mennyire így van, azt bizonyítja, hogy Oidipusz ezek után a delphoi jóslatot teljes egészében idézi – és nem csak az anyját érintő részt, tehát azt, amelyre a pásztor kérdése az adott szituációban értelemszerűen vonatkozott.

Hírnök

1000 *Tehát vajon ezektől rettegve voltál onnan távol, várostalan?*³⁷

Oidipusz

*Nehogy apámnak kelljen gyilkosának lennem, ó, öreg!*³⁸

Hírnök

*Hát ettől a félelemtől téged miért ne én, ó, király,
– mivelhogy jóindulattal jöttem –, oldanálak fel?*³⁹

- 37 Idáig tartott a korinthuszi pásztor tudománya, s most súlyos hibát követ el: azt hiszi, célhoz ért, mert elhangzott az a mondat, amelyet helyesen értelmezve, „megfejtve” értelmet nyerhetett volna vállalkozása, Oidipusz kikérdezése. Olyannyira biztos a dolgában, hogy Oidipusz igazán érzelmes, lírai környezetbe illő, a szülőktől való elszakítottság kínjairól szóló mondatára (997–1000. sor) nem vágja rá azonnal a diadalmas megfejtést (mondjuk, hogy *‘nem is a szüleid, akiket mostanáig azoknak hittél!’*), hanem a feszültséget a vég-sőkig fokozandó, további kérdésekkel készíti elő a csak általa tudott megoldás diadalmas közlését.
- 38 Oidipusz – talán némi családottsággal, vagy inkább belenyugvással (?) hangjában, hogy ennyire nehézfejú a pásztor (micsoda tévedés!) – kiemel egy részt az elmondottakból s azt – talán lassabban, mint az imént, talán szótagolva a könnyebb érthetőség kedvéért – megismétli. Pszichológiailag könnyen megfejthető, hogy miért az apagyilkosságra vonatkozót: ennek beteljesülésétől most már, hogy Polübosz halott, *biztosan nem kell tartania*. Az incesztusra vonatkozó rész elhagyásának pedig jól ismert szakrális oka is lehet: a *rossz, a sorscsapás* azzal is távol tartható, illetve tartandó, hogy ameddig csak lehet, nem nevezzük nevén – ilyen elhárító *meg nem nevezés* például az Erinnuszök *Eumeniszek*-nek nevezése Aiszkhülosz *Eumeniszekjében*, vagy szélesebb körű használatban a közismerten igen nehezen hajózható, rengeteg veszélyt rejtő Fekete-tenger *Pontosz Euxeinosz*-nak (*Vendégszerető tenger*-nek) „becézése”.
- 39 Kérdés, meddig fokozható még a feszültség, meddig húzhatja az időt a pásztor, mielőtt megosztja titkát Oidipusszal és Lokasztéval – hiszen ne feledjük, most a királynő maradt ott a színen némán, mint nemrég a pásztor. Nyilvánvalóan óriási meglepetést kelt kérdésével, hiszen olyan kiutat csillant fel Oidipusz előtt, amelyet semmiképpen nem egy névtelen pásztorról, hanem legalábbis egy istentől várhatna. De vajon hihet-e Oidipusz az ebben a kérdésben rejlő megváltás-lehetőségben? Meggyőződésem szerint ez kizárt – éppen ez a névtelen korinthuszi pásztor fogja megszabadítani szorongásaitól?! –, ezért a következő mondatot (1004. sor) talán inkább gúnyosan, olyan *‘ha erre képes vagy, hát neked adom fele királyságomat!’*-típusú komolysággal mondhatja el.

Oidipusz

Hát, bizonyosan méltó jutalmat kapsz akkor tőlem, úgy ám!

Hírnök

1005 *Hát, bizonyosan leginkább ezért is jöttem ide: hogy
patlotádba majd ha visszatértl, abból valami hasznom lesz talán.*⁴⁰

40 A pásztor jövetelének igazi oka és célja került végre napvilágra. Kezét dörzsölve – talán *félre?! –* kimondja, ami eddig is sejtető volt: *haszonlesésből* van itt. Tud egy titkot – e titkot pedig Oidipusz születése óta őrzi, s nem mondta el eddig senkinek! –, s amikor meghallotta Polübosz halálhírért (de azt azért nem tudja, hogyan halt meg), megdobbant a szíve, hogy most végre felvirradt az ő napja! Elméletben, *látszólag* tökéletesen igaza van, hiszen joggal számíthat arra, hogy a jó hír hozóját majd kellően megjutalmazzák. Oidipusz származásának titkáról ugyan szintén csak részleges tudással rendelkezik – ezért fogják majd oly tragikus szükségszerűséggel kiegészíteni egymást a thébái pásztorral, hiszen kettejük együttes tudása kell a történet minden mozaik-darabjának helyreállításához (sőt: jelképes gesztusaik mögött felrémlik, hogy ők Oidipusz anyja és apja: egyikük *kitette*, Thébai földjéről *megszülte*, másikuk pedig *felemelte* a gyermeket) –, de azt hiszi, ennyi is elég ahhoz, hogy igényt tarthasson a remélt busás jutalomra. Az egész szorongás-történet számára csak „hab a tortán” – gondolja, csakhogy a *valóság* az, hogy végzetes félreértésben él – lám, ő is rossz rejtvényfejtő... –, s hogy a fontos hír, a számára nagy jutalom érdemlő információ Polübosz halála volt, valamint az ebből következő, *‘Oidipusból király lesz Korinthosban!’* -jövőkép. Csak most, a királyi pár beszélgetését *kihallgatva* döbrent rá, hogy féltve őrzött titkát most akár a tervezettnél is nagyobb haszonnal értékesítheti. Tragikus félreértés, mondhatnánk, ha nem egy jelentéktelen mellékszereplő sorsáról beszélünk: a valós helyzet tökéletes félreismerésén alapuló tettet fog végrehajtani, amikor leleplezi Oidipusz kitévelének és Korinthosba származásának történetét. A durva őszinteséggel megvallott *haszonlesési* szándék egyrészt leleplezi a pásztor megjelenésének eddig titkolt okát – s ezzel az eddig oly szépen felépített „pszichológus-szorongásos beteg” jelenetnek is vége, hiszen immár megtudtuk, hogy Oidipusz „meggyógyítása” csak annyiban (lenne) érdeke – de annyiban viszont nagyon is az! –, ameddig a remélt jutalom elérését a szorongástól való megszabadulás biztosítaná.

A mohó haszonleséssel jellemzett mellékszereplő Szophoklésznál visszatérő motívum: a *Trakhszi nők* Likhaszt (tehát az igazán hírnökfunkciót betöltő szereplőt) megelőző Hírnöke ugyanilyen nyíltsággal vállalja, hogy jutalom reményében rohant Déianeirához a jó hírt megjelenteni (189–191. sor), míg az *Antigoné* csak saját sorsáért reszkető, kisember Őre ennek a jellemnek egy aleseteként értelmezhető (439–440. sor). De akár ugyanilyen sorolható jellemvonásra mutat rá Szophoklész Neoptolemosz esetében is a *Philoktészben*, amikor Odüsszeusz arról igyekszik meggyőzni, hogy Akhilleusztól öröklött hősi jellemével ellentétes cselekedetre, *hazuugságra* kellene elszánnia magát (112–115. sor).

Nyelvi finomság, ugyanakkor rendkívül hatásos, igazi színpadi megoldás, hogy a pásztor izgatottságában (?), örömeiben (?), lelkesen megismétli Oidipusz – talán éppen gúnyosan kimondott – *kai mén, ‘hát, bizonyosan’* fordulatát (1004., 1005. sor). (Kamerbeek, J.C.: *The Plays of Sophocles. IV. The Oedipus Tyrannus*, Leiden, 1967, 195.)

Oidipusz

Csakhogy soha nem megyek szülőimmal egy helyre, az bizonyos!

Hírnök

*Ó, gyermekem, szép világosan látszik, hogy nem tudod,
mit cselekszel.⁴¹*

Oidipusz

Hogyan, ó, öreg? Az istenekre, oktass engem!

Hírnök

1010 *Ha miattuk menekülsz attól, hogy otthonodba térj...*

Oidipusz

*Rettegven, persze, nehogy Phoibosz győztesen kerüljön
ki velem szemben!*

Hírnök

Igen, nehogy szülőidnek vére bűnként tapadjon reád?

Oidipusz

Pontosan ez az, ó, tiszteletre méltó öreg, ez, mi félelemmel tölt el.

Hírnök

Tudod-e hát, hogy igazság szerint semmi okod a reszketésre?

41 Nehéz mondat. A Korinthoszba való esetleges „hazatérés” kategorikus elutasítása (1008. sor) romba dönthetné a pásztor jutalomszerzésbe vetett minden reményét. Ha tehát Oidipusz Korinthoszba menetele – ráadásul királyként! – a feltétele annak, hogy a pásztor hozzájusson ’megérdemelt’ jutalmához, akkor meg kell győznie a királyt arról, hogy ezt tegye. Csakhogy most már oda a boldog magabiztosságot sugárzó hang, a feszültségnövelő, várakozást keltő kérdések sora. Helyettük egy majdhogynem durva közvetlenséggel odalőköt *kalósz ei délosz* (’szép világosan látszik’) – Kamerbeek, i. m. 195.; Jebb, i. m. 135. –, amit csak alig enyhít az amúgy családi hangulatú *ó, gyermekem* bevezetés, hogy a sor lezárása egy kifejezett tiszteletlenséget, mondhatni pimaszságot tartalmazzon: *nem tudván, hogy mit teszel (uk eidósz ti drasz)*. Oidipusztól megtagadni a *tudást* – ráadásul a *látást* jelölő igeből képzett *paticipiummal!* –, s hogy bármit is csak úgy, *meggondolatlanul* cselekedne (*draó*), felér egy becsületsértéssel, amely természetesen nem maradhat büntetlenül.

42 Meggyőződésem szerint eddig a pontig tart Oidipusz megbocsátó, finoman lekezelő, erősen ironikus hangvételű részvétele párbeszédükben. Belement a „játékba”, amelyet ez a minden-lében-kanál idegen kiprovokált, s amelynek során néhány kérdés erejéig még komolyan azt is hihette, hogy valamiféle gyógymodot tud szorongásainak és félelmeinek oldására. De legkésőbb a pásztor önleleplező vallomása, mohó haszonvágyának napfényre kerülése óta Oidipusz már jobbra csak gúnyolódott vele. Szinte oda se figyelve rá válaszolgatott, ironizált szavain: így például *az istenekre, oktass engem!* (1039. sor) egyszerűen nem vehető komolyan! Oidipusz, megannyi rejtély megfjtője, városa bölcs uralkodója, amint tanulni vágyik egy ismeretlen pásztortól! És mivel tudja – és talán csak most kezd bosszankodni rajta –, hogy ez az ismeretlen végighallgatta a Iokasztéval folytatott beszélgetését, majd nem átalott visszaélni a hallgatóság közben felcsipegetett információkkal. Ráadásul úgy állította be magát, mint aki őszintén segíteni akar – és tud! – baján! Ezért azután most már csak odavetett mondatokban, ám egyre élesebb gúnyval felel kérdéseire.

Az 1010–1013. sor között elhangzó kérdések, illetve állítások semmilyen új információt nem tartalmaznak ahhoz képest, ami közte és Iokaszté között már megbeszélésre került az imént: igen, a jóslattól menekül (1011. sor), attól a veszélytől, hogy netán szülei gyilkosává válhat (1013. sor).

Oidipusz

1015 *Már hogyan ne, ha egyszer szülőimtől lettem én?*⁴²

Hírnök

*Csak mivelhogy Polübosznak semmi köze nem volt
születésedhez.*⁴³

Oidipusz

*Hogyan mondd? Tehát nem Polübosz nemzett engem?*⁴⁴

Hírnök

Nem jobban, mint ez az ember itt, ni, csak épp annyira!

Oidipusz

*De hát hogyan? Ki nemzett, egyenlő azzal, kinek semmi köze
hozzám?*⁴⁵

Hírnök

1020 *Hát úgy, hogy sem ő nem nemzett téged, sem én.*

43 A döntő mondat, amely kimozdítja Oidipuszt eddigi hangulatából, a bosszús, szórakozottan-gúnyolódva válaszoló uralkodó pózából. Most – egészen váratlanul és szándéktalanul! – olyasmit mondott a korinthuszi, ami összecseng legmélyebb félelmeivel, s ami felidézi azt az egykori, életét új irányba terelő mondatot, amelyet egy részeg ember mondott neki Korinthusban (780. sor, *plasztosz patri*). Akkor minden megváltozott életében; vajon a pásztor megdöbbentő információja is hasonló fordulatot (*peripeteia*) idéz elő? Ez az igazi tétje ennek a párbeszédnek, de erről a korinthuszinak természetesen fogalma sem lehet. Egyelőre csak annyi bizonyos, hogy most új lendületet vesz a Polübosz halálhíre miatt félbeszakított – elfelejtett! – nyomozás.

44 Oidipusz szinte ráveti magát az öregre, s gyors egymásutánban két kérdést tesz fel neki. Annyira hihetetlen, megdöbbentő Polübosz apaságának tagadása, hogy először is arról kell megbizonyosodnia, egyáltalán jól hallotta-e, amit az öreg mondott (*hogyan mondtad?*), majd rögtön utána mintegy pontosítva, tartalommal megtöltve előző kérdését, azt követeli a pásztortól, hogy ismétlje meg, vagy inkább töltse meg tartalommal előbb mondott szavait (*tehát nem Polübosz nemzett engem?*).

45 A szerepek végleg felcserélődtek: mostantól kizárólag Oidipusz kérdezhet, s hogy az igazság napfényre kerüljön, egy nyomozást vezető kihallgatótízt elszántságával, szigorával és pengeéles logikájával fogalmazza meg kérdéseit. Első megközelítésben filozófiai, formállogikai oldalról támadja a pásztor szavait, s megpróbálja önellentmondásba kergetni (1019. sor): *egy meghatározott tett elkövetője nem lehet azonos azzal, aki azt nem követte el* – hangzik „filozófiai nyelven” Oidipusz – amúgy meglehetősen egyszerű, viszont cáfolhatatlanul lapos – filozófiai tétele. Csakhogy a drámánkra mindvégig jellemző tragikus ironia, két- és többértelmű szóhasználat ebben a mondatban is tetten érhető: hiszen éppen Oidipusz maga lesz ennek az egyébként megkérdőjelezhetetlen állításnak a cáfolata: a *valóságban* ő a keresett gyilkos, aki pedig *látszólag* semmiképpen nem lehetne az; a *valóságban* ő nem Polübosz gyermeke, pedig *látszólag* egyértelműen az.

46 Oidipusz zavarára nőttön nő. A pásztor kifejezetten szellemesen válaszolta meg filozófiai tételét (1020. sor): majdhogynem vulgáris durvasággal utasította el egy elvont, akár filozófiai magasságokat megcélzó párbeszéd lehetőségét. *A nem ő nemzett téged, mint ahogy én sem* nyers szókimondása ugyanakkor igazán nem egy király jelenlétében illő szóhasználat; ezzel akár kellően zavarba is hozhatná, de legalábbis elgondolkoztathatná Oidipuszt. A király nem tud mást tenni, mint hogy a filozófiai nyelvhasználat bukása után a *jogi* nyelvvel próbálkozik, hogy sarokba szorítsa partnerét: az *önomadzeto* alak a családba való felvétel aktusára utal; arra a pillanatra, amikor az apa általi névadással a gyermek a szűkebb és szélesebb közeg – a család és a város – teljes jogú tagjává válik. (Harrison, A. W. H.: *The Law and Life of Athens: family and Property*, Oxford, 1969, 20–21., Patterson, C.: 'Not Worth the Rearing': The Causes of Infant Exposure in Ancient Greece, *TAPhA* 115 [1985] 103–123., e szöveghelyhez kapcsolódóan különösen 104–107.; Ahl, i. m. 174.)

Oidipusz

*De hát miért nevezett mégis hivatalosan gyermekének?*⁴⁶

Hírnök

Mivelhogy egykor, tudd meg, kezemből ajándékként vett át.

Oidipusz

És azután ezt a más kezéből kapottat oly nagyon szerette?

Hírnök

*Mert korábbi gyermektelensége erre beszélt rá.*⁴⁷

Oidipusz

1025 *S te vettél engem, vagy véletlenül rám akadva adtál át neki?*

Hírnök

Miután a Kithairón erdős völgyeiben találtalak.

Oidipusz

De hát miért jártad éppen arrafelé utadat?

Újabb logikus felvetés: ugyan miért követett volna el „okirat-hamisítást” Polübosz, miért adott volna család- és polgárjogot egy idegen gyermeknek? Mindezzel együtt itt még erősebben érezhető Oidipusz teljes tanácsstalansága: ezt a kérdést végképp nem jelenlegi beszélgetőpartnerének kellene feltennie, hiszen valószínűtlen, hogy Polübosz éppen pásztorával osztotta volna meg meddő házasságának problémáját. Józanul gondolkodva nem várható el tőle, hogy válaszolni tudjon erre a *miért?*-re, de színpadi megoldásként erre megoldás lehet, ha feltételezzük, hogy Oidipusz nem is a kérdés megválaszolására intézi a nyilván nem illetékes pásztorhoz szavait, hanem a döbbenettől kábán mintegy önmagának teszi fel (*felre*) e valóban igen fontos kérdést – s akkor rövest arra is magyarázatot kapunk, miért nem kapcsolódik a pásztor következő megszólalása az általa feltett kérdéshez.

- 47 *A hivatalos elnevezés* ügyében nem tudott felvilágosítást adni a pásztor, talán ezért nem válaszolt Oidipusz előző kérdésére (vagy az előző jegyzet végén jelzett okból). Mintha Oidipuszt meg sem hallotta volna, úgy érzi, végre ráterhet a történetben játszott saját – nagyon fontos! – szerepére: *én adtalak át mint ajándékot (!) egykor neki*. Természetesen igaza van, amikor azt gondolja, hogy ezzel a hírrel döntő fordulatot idéz elő Oidipusz életében, csak éppen azt nem tudja – és saját szempontjából ez lesz *tragikus tévedése*; a jelenet végén e kérdésre még visszatérünk –, hogy egészen más összefüggésben fontos Oidipusz származásának új megvilágításba helyezése, mint ő gondolta. Nem érzékeli – mert nincsenek meg ehhez a kellő információi –, hogy ahelyett, hogy az általa elképzelt, mindenkit boldoggá (őt magát pedig gazdaggá) tevő végkifejlet felé terelné a cselekményt – *Oidipusz király lesz Korinthoszban!* –, Oidipusz és Iokaszté tragikus bukását pecsételi meg.

A Polübosz–Oidipusz kapcsolat *érzelmi oldalára* vonatkozó kérdésre viszont már meg tud felelni, hiszen ennek társadalmi rangtól független alapja van, amelyet egy egyszerű pásztor éppúgy megélhet és főleg *megérthet*, mint a legnagyobb király. A gyermektelenség mint tragikus sors megfelelő érv arra, miért fogadta be és szerette sajátjaként a *kapott gyermeket* Polübosz. Tragikus és egyben komikus is, ahogy a pásztor jól érzékelhetően nem tudja, hogy ezzel a feleletével Oidipusz előző kérdésére is pontos választ adott, hiszen a gyermek hivatalos befogadása, a névadás ez esetben ugyanarra az okra vezethető vissza, mint az iránta megnyilvánult szeretet. Egyébként a *gyermektelenség* problematikája – jelen tragédiánk tárgyától függetlenül is – végigkíséri a Labdakida-család mítoszait.

Hírnök

Ott vigyáztam óvón a hegyi nyájakat.

48 A kihallgatás. Célratörő, múltfeltáró nyomozás, Oidipusz itt újra nagyon elemében van. Pattogó, pontos kérdések, s mivel a pásztornak ez ügyben igazán semmi takargatnivalója nincs, a válaszok is hasonló egyértelműséggel megfogalmazottak. Egy igazi hírnökbeszéd párbeszédre szabdaltnál változatának is felfoghatjuk az itt elhangzottakat. Oidipusz bármelyik, itt feltett kérdése (1025., 1027., 1029. sor) ideális hírnökmonológót provokáló, „magas labda” – *lenne, ha nem ebben a tragédiában* hangzanának el. Csakhogy itt minden történés, amely a színpadi jelentől térben is időben távol játszódott le – tehát megfelelne egy hírnökbeszéd kritériumainak –, Oidipuszról szól, az ő történetét írja, állítja össze, s ezért csak ő lehet az, akiben teljes egészébe összeállhatna. Paradox módon tehát Oidipusz az egyetlen, aki hitelesen, *összefüggően* el tudná mondani a *Oidipusz király* hírnökmonológiáját. Ő az egyetlen szereplő, aki minden *fordulaton* ott volt, mert ő maga a szilánkokból összeállítandó esemény-történetet összekapcsoló *megfejtés*.

A pásztor személyazonosságának, egykori foglalkozásának, a történethez kapcsolódásának tisztázására feltett három kérdés – *hogyan kerültél kapcsolatba a csecsemő-Oidipusszal?, mit kerestél a Kithairónon?, tisztességes ember voltál-e?* – Oidipusz valóságfeltáró módszerének pontos láttelele.

1) Ahhoz, hogy hitelt adhasson a pásztor megdöbbenően új, életét felforgató szavainak, előbb bizonyosságot kell szereznie forrása hitelességéről. Ez magyarázza azt a – egy hírnök esetében amúgy szokatlan – kérdést, amely a korinthuszi egykori foglalkozását firtatja. Egy valódi hírnök ezt az információt vagy beleszóvi monológjába, vagy öltözéke alapján egyértelmű (mint a *Perzsák* harcokról beszámoló katonája, az *Alkésztisz* szolgálója stb.). Am mint erre már számos bizonyítékot láttunk, az esemény menetét aktívan alakító korinthuszi nem hírnök, s ezért jogos, hogy egykori foglalkozásáról is valljon. 2) Vajon miért állít valótlanúságot, amikor arra kell válaszolnia, hogyan került hozzá Oidipusz, hiszen hogy a Kithairónon *találta* Oidipuszt (1026. sor), egyszerűen *nem igaz*, mint erre a nyomozás igen hamar fényt is fog deríteni (1038. sor)? A magyarázat viszonylag egyszerű: most még joggal gondolhatja a korinthuszi, hogy minél jelentősebbnek állítja be saját szerepét a csecsemő Oidipusz Korinthuszba juttatásában, azzal arányosan nő majd remélt jutalma is. Valószínűleg arra is számított, hogy a megtalálás részletes körülményei nem fognak terítékre kerülni. Hogy szerinte az ezzel kapcsolatos kérdések feleslegesek, egyértelmű a *véletlen megtalálást* sugalló *heurón* participium aoristi *activi* alakhasználatából is: *én bukkantam rád!* (A *heuriszkó* ige a rejtvények megfejtésére használatos ige is lehet, ami tragédiánkban igazán helyénvaló, tragikusan ironikus felhangot ad a kifejezés Oidipusz egykori megtalálására vonatkozóan!) 3) Vajon megvető lekezelés van-e a pásztor foglalkozásának megnevezéséhez fűzött kommentár – *fizetségért vándor* – mögött (Jebb, i. m. 137.)? Ez természetesen elképzelhető, bár sokkal valószínűbb, hogy Oidipusz ezzel a látszólag ide nem illő, de mindenképpen bántó megjegyzéssel ravasz csapdát állít a korinthuszinak: ha ezen a ponton sikerülne diszkreditálnia – talán nem is pásztor volt, csak egy hegyekben csavargó senki, aki *alkalmi munkásként* akkor éppen véletlenül pásztorokodott –, akkor e kis csúsztatás leleplezésével minden egyéb állítása is megkérdőjelezhető lenne. Oidipusz – a tökéletes nyomozó! – persze jól érzi, hogy a pásztor *nem egészen pontosan fogalmazott* a korábbiakban, mi több, hogy valahol nem is mondott igazat, csak éppen azt nem tudja, hol és mikor, s hogy hogyan tudná leleplezni őt. Ezért a bántóan provokatív hangnem, ami mögött ugyanakkor saját félelmeinek újabb mélységei sejlenek fel: csak nem vagyok én is ehhez az emberhez hasonló, névtelen, ide-oda vándorló, alkalmi szolgálatokból élő, kített senki? Hiszen mindketten azért kapjuk fizetségünket, amivel hasznot tudunk hajtani a minket alkalmazó városnak: ő a pásztorokodáshoz ért, én a rejtvényfejtéshez. Ez pedig csak a fizetség mértékében jelent különbséget (megélhetés, illetve királyság), a lényegen azonban mit sem változtat: mindketten alacsony származású senkik vagyunk.

Oidipusz

*Pásztor voltál hát, vagyis fizetségért vándor?*⁴⁸

Hírnök

1030 *És a te megmentőd, ó, gyermekem, bizony éppen akkor ott.*⁴⁹

Oidipusz

De miféle fájdalmat elszenvedve kötelékeimben emeltél fel?

Hírnök

Lábadnak inai bizonytal tanúskodhatnak efelől.

Oidipusz

Jaj nekem, miért nevezted meg e régi bajomat?

Hírnök

Megszabadítlak téged, aki két lábadnak átfúrt végét bírod.

49 A pásztor azonnal és ismét igen okosan reagál. Egyetlen pillanat alatt megértette, hogy emberére akadt Oidipuszban, aki nemcsak gyanakvó és szigorú kérdező, de rájött, hogy nem elég hitelesek eddigi információi. Pedig figyelmeztette már első mondatában, hogy *bizonyítékokat elősorolónak* kell lennie (*szémaniór genú!*, 957. sor). A korinthuszi csak most értette meg, hogy ha céljához – a remélt jutalomhoz – hozzá akar jutni, mennyire fontos Oidipusz minden szavát pontosan értelmeznie, s legjobb tudása szerint szót fogadnia, vagyis az általa ismert *igazság* egyetlen részletét sem megmásítva mindent elmondania. Nem bajlódik tehát azzal, hogy megválaszolja az Oidipusz mondatában rejlő inszinuációt – holott megtehetné, hiszen majd a thébai pásztorral való szembesítéskor azt is elmondja, hogy ő bizony a korinthuszi királyi pásztor volt (1133–1137. sor) –, hanem egy kellően cáfolhatatlan, *új bizonyíték* megnevezésével lendíti tovább a kihallgatás számára kedvezőtlen fordulatot vett menetét, s igazolja, hogy a lényegét illetően igenis megbízhatóak és pontosak voltak információi: *megmentőd voltam!*

50 Az 1031–1035. sor a döntő bizonyíték, hogy a pásztor minden eddigi szava igaz volt. Olyan *szémeiont* tud megnevezni, amely az eposz óta a felismerések legbiztosabbika: a sebhelyet. Odüsszeusz a lábán ejtett egykori seb alapján ismerte fel Dajkája (*Odüsszeia* 19, 388–394. sor), s a tragédiariadalomban is (Euripidész *Elektrájában*) az Oresztész szeme fölött látható sebhely szolgál a testvérek számára az egymás felismeréséhez vezető, döntő bizonyítékul (574–578. sor). Csakhogy míg a fenti esetek toposz-felismerési jelenetekként értékelhetők (a klasszifikációról ld. Arisztotelész *Poétika* 1454b19–1455b20), addig az *Oidipusz királyban* a fentiekől eltérő jellemzői vannak: 1) az *anagnóriszisz* a múltra és nem a jelenre vonatkozik, 2) nem két ember egymásra ismerését szolgálja, hanem azt, hogy valaki önmaga számára tisztázza személyazonosságát, *megismerje önmagát* – a *gnóthi szeauton* követelményének megfelelően, 3) a felismerés itt senkit nem tölt el örömmel, épp ellenkezőleg, egyenesen vezet el a tragikus bukáshoz.

Az átfúrt bokáid (1034. sor = *diaporusz podoin akmasz: két lábadnak átfúrt végpontjait, csúcsait*) említése olyan bizonyíték, amely minden további kételyt el kell hogy söpörjön, hiszen a másik testének legalább olyan intim ismeretét bizonyítja, amilyennel legfeljebb egy szülő vagy egy házastárs rendelkezhet (mellékszál, de azért megjegyzést érdemel, hogy lokaszténak vajon miért nem tűnt fel boldog házasságuk hosszú éveit során, hogy férje milyen *szörnyű béklyó* nyomait viseli testén? – különösen, hogy nem is olyan régen [718. sor] ő maga idézte fel Laiosz tetteként gyermekük egykori kitételét, s bokájának összekötözését). Ezért az 1035. sor egyszerre elismerő és a változtathatatlanba való belenyugvást jelző, fájdalmas sóhaja, amire viszont a pásztor valóban elmondhatja Oidipusz nevének elhíresült etimológiai megfejtését.

Oidipusz

1035 *Bizony, pólyáimnak félelmetes szégyenét viseltem én.*⁵⁰

Hírnök

*És így e tragikus sorsod miatt lettél hivatalosan elnevezve
azzá, aki vagy.*⁵¹

Oidipusz

Ó, az istenekre! Anyám miatt, vagy apám miatt? Beszélj!

Hírnök

*Nem tudom. De aki átadott, ezeket nálam biztosabban tudja.*⁵²

- 51 „*dagadt-lábú*”: a kommentárok megegyeznek abban, hogy a pásztor itt – vigyázat: ki nem mondvai! – ezt a megfejtést adja Oidipusz nevére. Pedig lenne más nyelvészeti megoldás is (lásd részletesen a *Bevezetőben*), ám itt és most a beszélőnek fontos érdeke fűződik ahhoz, hogy éppen ez, a hízelgőnek éppen nem mondható, és királyhoz nem nagyon illő név-etimológia váljék a hivatalosan elfogadottá. A pásztor ugyanis ezzel ismét saját, egykori szerepét hangsúlyozhatja, hiszen így azt érzékelhetjük, hogy Oidipusznak, a királlyá vált egykori kített gyermeknek ő legalábbis *keresztapja* volt. Ezt a szándékot mutatja, hogy átveszi Oidipusz iménti szóhasználatát a gyermek *hivatalos elnevezésének* megerősítésére (*ónomazeto* – 1021, *ónomaszthész* – 1037. sor).
- 52 Kétértelműségekkel és szójátékokkal zsúfolt két sor: 1) az 1037. sorban mindhárom főnév – *istenek, anyám, apám* – előtt ugyanaz a praepositio – *prosz* – szerepel. Csakhogy míg a *prosz theón* jól ismert felkiáltás – *az istenekre!* – a görög tragédiákban (itt lásd: 325. sor), addig az adott szövegkörnyezetben, az *apa* és az *anya* előtt, kérdőmondatban nyilvánvalóan a praepositio *miatt* jelentése vehető csak számításba. A fordításban természetesen tűnt tehát ugyanúgy tenni, miként a különböző nyelvű fordítások: két részre bontjuk a mondatot, egy istenekhez intézett felkiáltásra, s egy a pásztorhoz szóló kérdésre. De megvallom, nem vagyok a megoldással teljesen elégedett, mert ezzel sokat veszítünk az eredeti egyszerre enigmatikus, egyszerre tragikus és ironikus hangulatából, amelyből – egyszeri hallásra! – kideríthetetlen, hogy Oidipusz vajon nem keveri-e az isteneket is – persze hirtelen felindulásból! – a szerencsétlen sorsát okozó lehetséges okok közé.
- 2) A pásztor választól előtt áll: vagy leplezi tudatlanságát, s kitalál valamilyen mesét Oidipusz szörnyű sebének eredetéről, vagy megvallja az igazságot, hogy *nem tudja*, ki tette e szörnyűséget a csecsemővel. Az előző megoldás mellett szólna, hogy amennyiben *hihető* magyarázatot tudna adni, azzal tovább növelhetné tekintélyét a király előtt (ezzel együtt pedig esélyét a busás jutalomra). Csakhogy ezzel a módszerrel egyszer már pórul járt, amikor a pengeéles logikájú Oidipusz hamar leleplezte a válaszában rejlő mégoly apró csúsztatást is. Ez a tapasztalat óvatosságra és belátásra inti a pásztor, aki így az egyetlen helyes megoldást válaszja: nyíltan megvallja tudatlanságát. Illetve...: *uk oid. ho dusz...* (*nem tudom; aki átadott...*), mondja, ám ha a színházba képzeljük magunkat, s *meghallgatjuk*, mit mond, nagyjából a következő élményben lehet részünk: „*OID-O-DUSZ*”, ami, úgy érzem, igazán nincs messze az *OIDIPUSZ* hangalaktól. Mintha a király legfájdóbb *sebében* akarna vájkálni, amikor újra meg újra összekapcsolja nevét és sorsának, rettenetes sebének megnevezését, mintegy figyelmeztetve talán Oidipuszt, hogy ha a kérdésre nem tudja is a választ, de bántó dolgokat akkor mond, amikor csak akar! Mert ehhez viszont legendő biztos információval (nem utolsósorban pedig kellő tehetséggel–ravaszsgal!) rendelkezik.
- 53 Apró, de az adott helyzetben nem alábecsülendő elégtétel Oidipusz számára, hogy a pásztor rákényszerítette korábbi hazugságának (vagy inkább csúsztatásának) beismerésére (1026. sor): nem, nem véletlenül *akadt rá* a Kithairónon (*heurón* – *tükhön*).

Oidipusz

*Tehát kétségkívül mástól kaptál engem, s nem magad találtál véletlenül?*⁵³

Hírnök

1040 *Nem, hanem egy másik pásztor ad nekem.*

Oidipusz

Ki az? Bizonyosan meg tudod szavaddal világítani?

54 Most újabb lendületet kap a nyomozás, hiszen egy eddig fel nem tárt – múltbéli – fordulat felelevenítéséhez érkeztünk: új szereplő jelent meg a történetben, *egy másik pásztor* (*poimén allosz*, 1040. sor). Ezzel pedig a múlt még mélyebb, még távolabbi rétegéig hatolunk: a korinthuszi pásztor ugyanis csak egy bizonyos időpontig kísérheti Oidipuszt az önmegismeréshez vezető, múltfeltáró időutazásban, de most eljött a pillanat, amikor *át kellene őt adnia* annak, aki innen még messzebbre megy majd vissza vele a múltba, ezúttal már egészen a születéséig. Mintha egy visszafelé vetített filmet néznénk, amelyben most látjuk a korinthuszi pástort, kezében az imént kapott csecsemővel, s a velünk együtt izgatottan figyelő Oidipusz szeme előtt még felzaklatóan nem világos a kép, amely megmutatná annak az arcát, akitől a korinthuszi pásztor átvette őt.

*Biztos tudáson alapuló, megvilágosító szavakat (katoisztha délőszai logó?, bizonyosan meg tudod világítani szavaddal?) vár a korinthuszi pástortól, csak hogy annak most már csak igen kevés mondanivalója van számára. Minden tudását ebben az egy mondatban foglalja össze, s hiába fűzi bele még egyszer, utójára, nyomatékkal az itt egyébként nevetségesen fontoskodónak ható *önomadzeto* igét – ugyan kik nevezhették ott, az erdőben, *hivatalos néven* Laiosz pásztorának azt a kollégáját, akitől a gyermeket kapta?! –, ám ez már csak kétségbeesett kísérlet, hátha fenn tudja tartani valahogy egykori fontosságának legalább a látszatát. De már látnia kell, hogy Oidipusz minden idegszálával ezt a nála több, más, fontosabb tudással rendelkező *másik pástort* keresi. A hátralévő mondatai – 1044., 1046. sor – vereségének megvallásával egyenlők: igen, bizonyonlai Laiosz pásztor volt, akitől a gyermeket kapta; igen, át kell adnia a szót a Karnak, amely *egy thébairól* nyilván sokkal többet tud nála. Végleg elveszítette a király figyelmét, ez pedig esetében egyet jelent a bukásával, a hőnvágyott jutalom elvesztésével is.*

Két pásztor, akik csakis egymást kiegészítve, tudásukat egymásra építve szolgálhatják Oidipusz önmegismerő- és gyilkos-nyomozását. Az *Oidipusz király* szerkezetének egyik meghatározó eleme éppen az ebben a részletben is ellenőrizhető *világmekkettőzés* – szoros összefüggésben természetesen a történet egészét végigkísérő látszat–valóság dualitással. A két, egymást kiegészítő pásztor mellett két jós, két király és két Kar is szerepel a drámában: Teiresziasz mellé felsorakozik majd a darabvégi, hozzá fizikailag is hasonló (s ezzel nyilván mozgásában is rá emlékeztető!) Oidipusz: ő a későbbiekben ugyanúgy jóserővel fog rendelkezni, mint Thébai hivatalos jósa; Oidipusz *most* király, de a darabvégi Kreón éppúgy – csak éppen egészen más stílusban – szintén király *lesz*; a darabeleji, Oidipusz elé járuló, mindenféle korosztályhoz tartozó thébairól összeállt tömeg: Kar, amely azután – nem kis meglepetésre – átadja helyét a dráma „hivatalos” Kar szereplőjének, a thébairi véneknek.

Egyetlen kivétel van ebben az egymást szerepkörben és/vagy jellemében kiegészítő mekkettőzésekben: Iokaszté, de ennek is jól meghatározható oka van: őt nem lehet mekkettőzni, mert egyszerűen nincs kivel. Őt nem kell, mert nem is lehet „kiegészíteni”: ő a kezdet és a vég egy személyben, a születés és a születéssel napvilágra jövő halál. Ő fogja egybe Oidipusz történetét, hiszen tőle-belőle kapta azt az életet, amelynek rejtélyére éppen az ő nevének kimondása lesz a megoldás (1171–1175. sor).

Hírnök

*Laioszéi közül valaki, így nevezték hivatalosan, kétségkívül.*⁵⁴

Oidipusz

Ugye azé, aki király volt e föld felett egykoron?

Hírnök

Pontosan. Ennek az embernek volt az pásztora.

Oidipusz

1045 *Vajon életben van ő még most is, hogy megláthassam?*

Hírnök

Ti biztosan jobban tudjátok, ó, ittlakók!

Oidipusz

*Van valaki köztetek, akik itt közelben álltok,
aki ráismer arra a pásztorra, akit ez megnevez,
akár tán a földeken, vagy éppen itt bent megpillantva?*

1050 *Jelezzétek, mivelhogy eljött az idő, hogy mindez felfedeztessék.*

Kar

*Ugy tudom, hogy senki más ő, mint akit a földekről,
éppen korábban kerestettél, hogy itt láthasd. De hát
íme ő, aki a leginkább ezeket megmondhatja, Iokaszté!*

55 Hirtelen minden figyelem Iokasztéra irányul. Hol volt eddig és mit csinált? Nincs utalás arra, hogy bement volna a palotába azóta, hogy oly lelkesen éppen ő küldött Oidipuszért (945–947. sor), hiszen osztozni akart férjével a korinthuszi örvendetes hírei feletti örömben. Semmi oka nem is lett volna tehát a távozásra, így bizonyos, hogy mindent hallott, ami férje és a pásztor közötti párbeszédben elhangzott. Csakhogy ő – egyedülként a színen lévők közül – a szavak *valóságos* jelentését, *valóságos* tartalmát is megértette, tette mozgósító erejüket saját beteljesülésében öngyilkosságával fogja megmutatni. Számára már most, a cselekmény ezen pontján bekövetkezett a döntő *felismerés*, és azt is tudja, ennek milyen tragikus *fordulat* a logikus következménye. Az egykor elkövetett bűn – a gyermek kitétele – most nyeri el büntetését. Ime, a *néma összeomlás* mint tragikus bukás és mint színészi feladat. Oidipusz a Kar útmutatását követve most közvetlenül feleségéhez fordul, csakhogy már egészen más hangon, mint tette ezt a jelenet elején, színpadra lépésekor: *ó philtaton gúnaikosz, Iokasztész kara! – Ó, Iokasztém, édes, drága feleségem!* (950. sor), sugározta–énekelte–szerelmi vallomásaiba fogalmazta. Most: *Gúnai! – Feleségem!* (1054. sor). (Long, A.A.: *Language and Thought in Sophocles*, London, 1968, 123.) A még korábban, a 964. sorban elhangzott *ó, gúnai!, ó, feleségem!* pedig olyan szöveggörnyezetbe volt ágyazva, ahol világos, hogy a kedvező hírek keltette, kitörő boldogság rövidítette le az egyébként feleségét talán éppen kitörő örömmel magához ölelő (?) Oidipusz megszólító szavait. Ahogyan az első esetben meglepő – és indokolatlan! – volt az a túláradó érzelem-megnyilvánulás, amely az egész sort kitöltő megszólításból sugárzott, úgy most legalább annyira zavarba ejtő ez az egyszavas, majdhogynem szigorú, de legalábbis hűvösen tárgyyszerű megszólítás. Mintha Oidipusz belefeledkezett volna a nyomozói szerepkörbe, és már nem tudna különbséget tenni egy kihallgatásnak alávetendő személy és imádott felsége között. Iokaszté következő megszólalásának fényében e kérdés jelentősége természetesen eltörlődik majd.

Oidipusz

*Feleségem!*⁵⁵ *Ismered azt a férfit, akiért épp imént*

1055 *elküldtünk, hogy jöjjön el? Akiről ez beszél?*

Iokaszté

*De mit érdekel, kiről beszél? Semmit ne te törődj azzal! Az elmondottakkal kapcsolatban ne gondolkodj, ne is idézd emlékezetedbe hiábavalón!*⁵⁶

Oidipusz

*Nehogy már az legyen, hogy én, miután hozzájutottam ilyenfajta bizonyítékokhoz, napvilágra ne hozzam születésemet!*⁵⁷

- 56 Iokaszté már tudja, hogy mindennek vége, most elhangzó mondatai már csak kétségbeesett és tudván tudottan kudarcra ítélt kísérletek, hogy valahogy megakadályozza legalább Oidipusz bukását, ha már a saját pusztulását befejezett tényként is kell kezelnie. Senki nem ismeri nála jobban Oidipuszt, így nem gondolhatja komolyan, hogy egy érvekkel alá nem támasztott tiltással bármilyen eredményt elérhet nála! Különösen, hogy indokolatlannak tetsző tiltása Oidipuszt éppen lételemétől, a meg- és felismerésre irányuló tevékenységétől fosztaná meg. *Mi tudjuk*, hogy kicsoda rettentő titkot rejt ez a kétségbeesett felkiáltás-sor, ám Oidipusz még azt sem értheti meg, hogy valamilyen információt rejteget előle Iokaszté. Figyelme egészen másfelé fordult, ezért nem is értékelheti másként Iokaszté szavait, mint *hisztérikus megnyilvánulásnak*. Ahl (i. m. 188.) *hazugságnak* fordítja a *matént*, de ez még ha nyelvtanilag elfogadható is lenne (ez ellen: Kamerbeek, i. m. 203.; Dawe, i. m. 202–203.), tartalmilag akkor sem állná meg a helyét, hiszen Iokaszté minden hitelét elveszítené Oidipusz előtt, ha minden átmenet nélkül *hazugságnak* nevezné a pásztor, amire az előzmények ismeretében semmilyen, józan észszel felfogható oka nem lehet.
- 57 Indignálódott felcsattanás, kifejezetten *durva* bevezető felkiáltás (*uk an genoito touth',...nehogy már az legyen, hogy...*), amiben benne van Oidipusz minden indulata és értetlensége Iokaszté megváltozott viselkedése miatt. Kifejezetten bosszantja, hogy amikor végre *bizonyítékokra* lett (*szémeia*), akkor fordul ellene felesége, s ahelyett, hogy a nyomozás folytatására bíztatná, érthetetlen jajongásával megakadályozná annak végigvitelét, kiteljesítését.
- 58 Egyre elszántabban könyörög–tilt Iokaszté, ám ettől csak még jobban mélyül a kettejük közötti meg nem értés szakadéka. Pedig itt már – igaz, rejtvényyszerű szóvirágokba csomagolva – több, elgondolkodásra érdemes információt is elrejtett: 1) kétségbeesetten figyelmeztetné Oidipuszt, hogy ha tovább megy a megkezdett úton, az életével játszik, 2) azt is elárulja – ha Oidipusznak lenne füle meghallani –, hogy ő maga *belebetegedett* abba, amit hallott. Csak-hogy Oidipusz most már tragikusan *süket* a rejtvényeknek nem hallója megfejtésére, de felismerésére is, csakúgy, mint Iokaszté előző könyörgéseinél is az volt. Tragikus sorsának egyik kulcsmozzanatát láthatjuk itt kikristályosodni: egész életében akkor fejtett rejtvényt, ott és akkor kereste a titkokra a választ, amikor és ahol nem kellett volna: mennyivel jobb lett volna (*neki*, persze nem Thébainak!), ha *nem* fejté meg a szphinx rejtvényét, s mennyivel jobb lenne most is, ha nem nyomozná tovább születése titkát! És ugyanígy nem kellett volna Teiresziaszról oly bűnös erőszakkal kihúzni titkait, s nem kellett volna Kreón szavai és megnyilvánulásai mögött „*felfedeznie a titkot*”, a „*hatalmára törő összeesküvést!*” Ugyanakkor pedig milyen jó lenne, ha Iokaszté lát-szólag értelmetlen – valójában: megfejtésre váró titkot rejtő – tanácsainak és könyörgéseinek okát, jelentését *most* megkísérelné megfejteni! *Belebetegedtem!* – ennél nyíltabban nem mondhatja el Iokaszté, hogy mennyire súlyos helyzetben vannak *mindketten*. Pedig nem is olyan nehezen megfejthető jelzés, mi több, könyörgés ez: a beteg házastársnak segítségre és érdeklődő együttérzésre lenne szüksége, de Oidipusz ezt az alig rejtett segélykiáltást sem hallja meg. Végleg elszakadtak egymástól: Iokaszté is, ő is egyedül kell hogy megtegyék a valósággal való szembesülésig vezető út még hátralévő részét.

Iokaszté

1060 *Ne, az istenekre, hacsak valamennyire is saját életeddel
törődsz, ne nyomozd ezt! Elég, hogy én belebetegedtem!*⁵⁸

Oidipusz

*Nyugodj meg! Merthogy te – még ha rólam napfényre kerülne is,
hogy úkanyáimig harmadik generációs rabszolga vagyok – akkor
sem tűnnél rossz asszonynak.*⁵⁹

Iokaszté

Mégis, hallgass rám, könyörgök! Ne tedd ezeket!

Oidipusz

1065 *Nem hagynám meggyőzni magam, hogy meg ne tudjam
világosan ezeket!*

Iokaszté

*De éppen hogy helyesen gondolkodva a legjobbakat mondom
neked!*⁶⁰

59 A drámánkat átszövő tragikus félreértések már-már komikumba hajló, ugyanakkor Iokasztéra nézve mérhetetlenül sértő példája: Oidipusz olyanfajta hiúságot tétélez fel feleségéről, amelyre sem az együtt töltött évek, s ami itt sokkal fontosabb, a színen látottak, halottak alapján semmi alapja nem lehet. A női hiúság mint Iokaszté „indulatkitörésének” oka?! Ez annyira képtelen és durva sértés, hogy Iokaszté egyetlen szóval sem fog reagálni rá. Oidipusz tragikusan lemaradt az események követésében: ő az önmegismerés-önfelfedezés folyamatában még mindig csak ott tart, hogy a pásztortól kapott információk alapján *lehetséges*, hogy kitett gyermekként talán *nem elég előkelő származású* ahhoz, hogy méltó lehessen Thébai királynőjének kezére és Thébai trónjára. De még csak gondolatban sem kapcsolja össze a – pedig általa vezetett! – két nyomozást: a Laiosz gyilkosának felderítésére kezdetet és a születése titkát feszegetőt. Maró gúnynak szánt megjegyzése a „három-generációs rabszolgaság”-ról így csak öncélú vagdalkozás, ugyanúgy *első indulatból kimondott, bűnös durvaság*, mint volt a drámánkban elkövetett, *s tragikus vétként* definiált Teiresziasz-pocskondiázás. Oidipusz, a *megismerési képességébe vetett hitére* oly büszke király és férj most tragikusan *rosszul érti (félreérti)* az őt körülvevő világ megnyilvánulásait. Folyamatosan helytelen következtetéseket von le mind a látottakból, mind a hallottakból, s éppen ezért folyamatosan súlyos, a tragikus bukását minden oldalról indokoltá tevő bűnököt követ el.

Hasonlóan tragikus – már-már komédiai felhangokkal terhes – Euripidész *Hippolitosz*ában Thészeusz „bizonyíték-magyarázó hevülete”, amellyel előbb a palotából kiszűrődő, Phaidrát gyászoló hangokat érti félre (806–810. sor), majd Phaidra levelének tartalmát próbálja meg kitalálni (857–865. sor). Mindkét kísérlete katasztrofális kudarchoz vezet, s tévedései éppen úgy tragikus bukását készítik elő, mint itt Oidipuszéi.

60 *ta lóisza: a legjobb, a leghasznosabb dolgokat* mondja Iokaszté Oidipusznak. A mondatnak legalább kétféle értelmezése lehetséges, ám Oidipusz annyira nem tud (nem is akar!) elgondolkodni felesége szavain, hogy ez az újabb (szó-) rejtvény is megfejtetlen marad. Pedig akár a fordításunkban közölt tartalmat venné komolyan, akár úgy értené felesége szavait, *hogy pedig én neked valóban a legjobbakat akarva szólok*, mindenképpen elgondolkodhatna a hallottakon.

61 Gúnyos, dühödött és megint csak végtelenül igazságtalan replika. Különösebb erőfeszítéseket nem érdemes tenni, hogy kitaláljuk, házasetetük melyik pillanatára célozhat itt Oidipusz, amikor az életét *régóta megkeserítő legjobb dolgokról* beszél (lásd Kamerbeek, i. m. 204.). Esztét veszve dühöng, éppen, mint a Teiresziasz-jelenetben, vagy Kreóonnal folytatott összecsapása során.

Oidipusz

*De hiszen éppen a legjobb dolgok keserítenek régóta engem!*⁶¹

Iokaszté

Ó, te szerencsétlen sorsú, bárcsak sohasem tudnád meg, ki vagy!

Oidipusz

Valaki – elmenve érte – idekényszeríti majd elélem a pásztor?

1070 *Ezt a nőt meg hagyjátok, hadd örövendjen előkelő születésének.*

Életének két, döntő pillanatában Oidipusz azzal a problémával szembesült, illetve szembesült, hogy kinek higgyen: annak, akit jól ismer, s aki minden bizonnyal szereti (tehát minden bizonnyal jót akar neki), vagy annak, akit nem ismer, viszont valami fenyegető, de *talán igaz* szörnyűséget mond. 1) Korinthosban nem hitt „anyjának”, Meropénak s „apjának”, Polübosznak, de hitt a tivornyán részegen nekitámadó ismeretlennek, 2) most nem hisz Iokaszténak, de hisz a korinthoszi pásztornak, aki egyenesen a pusztulása felé fogja vezetni. Ez a bizalmatlanság szeretteivel szemben már önmagában is tragikus mozzanat, de Oidipusz sorstragédiája igazán attól mélyül el, hogy a dráma végére mégiscsak bebizonyosodik, neki volt igaza: szerettei mindig *félrevezették volna, ha hagyja*. Ettől a ponttól kezdve természetesen már feltehető az a – nem szophoklészi! – kérdés, hogy mi a jobb: egy hazugság(ok)ra épített, de boldog és sikeres élet, vagy a mindent romba döntő igazság napfényre segítése? Oidipusz ezt a kérdést fel sem teszi, mert mindvégig változatlanul megőrzött morális értékrendje kizárólag a második utat, az akár az önpusztítás árán is vállalandó igazságfeltárást ismeri.

- 62 Legalább kétféle módon lehet értelmezni, eljátszani (?) az *episzódion* utolsó részét, a „veszekedést”, Iokaszté újbóli beszélgetésbe kapcsolódásától a végleges távozásáig (1054–1072.). 1) Az eddig elemzett stílusban és szereposztás szerint, egy hangsúlyozottan sorstragédiákat rejtő, minden mondat mögöttes tartalmát is kibontó elemzéssel – közbeiktatott csöndek, felhevültséget, kontrollálhatatlan indulatokat jelző gesztusok, egymáshoz forduló és egymástól elfordulások stb. segítségével; 2) egy anya és szófogadatlán, állandóan visszabeszélő (kamasz?) fia kortól és műfajtól független toposz-jelenetnek vagyunk tanúi, ahol az indulatok egyre magasabb fokon csapnak össze, s már-már a hisztériáig hevülő szócáta végén az anya dühöngve elrohan. Ez az anya egyébként – a kamasz szemszögéből követve az eseményeket – valóban egyetlen érvet sem hozott fel arra, hogy miért ne tehetné meg fia azt, amire most készül, s szülői „bölcssége” kimerült az örök „*mert én jobban tudom*”-ban. (Ahl, i. m. 189–190.)

Iokaszté bemegy a palotába, s majd a Hírnök-monológból fogjuk megtudni, hogy nem sokkal később öngyilkosságot követett el (1234–1235., 1237–1296. sor). *A némán távozó királynő mindig öngyilkos lesz* – akár ezzel a „tétellel” is megfogalmazható, amit itt látunk, illetve amit Szophoklész fennmaradt tragédiáit tanulmányozva tapasztalunk. Az *Antigonéban* pontosan ugyanígy működik e jelenet, mint az *Oidipusz királyban* (1073–1075. sor): Eurüdiké, Kreón felesége, miután végighallgatta a Hírnök beszámolóját – többek között fia, Haimón haláláról (1192–1243. sor) –, *egyetlen szó nélkül* (1245. sor) bemegy a palotába, s ezt a *túlságos némaságot (agan szigé barü... – 1251. sor)* a Kar igazán baljós jelnek értelmezi (1251–1252. sor), s igaza is lesz (1073–1075. sor). Hasonlóan tragikus sorsfordulatot sejt a Kar a *Trakhiszi nőkben* Déianeira *néma távozása* mögött: miután meghallgatta Hüllosztól Héraklész kinszenvedéseinek történetét, amelyeket az ő ajándéka okozott, senkihez sem szólva bement a palotába (813. sor). A Dajka beszámolójából majd megtudjuk, hogy ő is – csakúgy, mint Iokaszté és Eurüdiké – öngyilkos lett (899–945. sor).

Iokaszté

*Jaj, jaj, te szerencsétlen sorsú! Mert csak ez, mit neked egyedül mondhatok, de mást soha többé ezután!*⁶²

Kar

Miért ment el hát, ó, Oidipusz, vad bánattól űzötten felséged? Félek, nehogy

1075 *ebből az elhallgatásból szörnyűséges dolgok törjenek elő!*

Oidipusz

Amiknek kell, ám törjenek ki! Én azonban a saját – bármily jelentéktelen legyen is – szülő magvamat majd meg akarom ismerni.

*Ez a nő pedig, persze, csakis éppen, miként a nő, nagyra vágyik, az én méltatlan születésemet szégyelli.*⁶³

1080 *Én azonban magamat a Sors gyermekének nevezve, aki mivel jót ad nekem, nem fogom tiszteletlenséggel illetni.*

63 Oidipusz összefoglaló monológja zárja a jelenetet. Kér részre osztható e mindössze tíz soros monológ: négy sorban beszél Iokasztéről (1076–1079. sor), hat sorban önmagáról (1080–1085. sor). *Sapientí sat*, mondhatjuk, hiszen ezek az arányok pontosan mutatják, kinek, illetve minek mekkora jelentősége van Oidipusz életében: elvakult indulatában előbb helyrehozhatatlan ítéletet mond ki Iokasztéra – *hopoia khréizei hrégnütó!*, „amiknek kell, törjenek ki!” –, vagyis mintegy vállrándítással intézi el feleségének a Kar által pontosan érzékelt, súlyos tragédiával fenyegető (néma!) távozását. Majd már-már monomániás ragaszkodással megismétli ellene szóló, egyszerre tragikus és komikus vádját, amely szerint Iokasztét az ő esetleges alacsony származása bántja. Végül dölyfösen megerősíti nyomozásának változatlanul fenntartott célját, amelytől nincs erő, mely eltántoríthatná.

Komoly különbség az előzőekhez képest, hogy most kissé durvábbra hangszerelve fogalmazza meg ugyanazt, amit korábban már elmondott: nem *genosznak* nevezi születését, származását, mint Iokaszté előtt tette (1059. sor), hanem a *spermi' idein bulészomai* szövegkiadókat és kommentátorokat zavarba ejtő fordulatával él. E kiadók és kommentátorok azután leginkább úgy tesznek, mintha semmi különbség nem lenne a két kifejezés (*genosz*, *sperma*) közt (Dain-P. Mazon, A.: *Sophocle. Tome II*. Paris, 1958, 110–111.; Kamerbeek [i. m. 205.] legalább lefegyverző őszinteséggel megvallja, hogy itt valami nincs rendjén: „We may say *spermi' idein* = *genos gnónai*, but the expression has a somewhat disturbing effect”; de például R. D. Dawe megjegyzésre sem érdemesnek tartja e szöveghelyet).

Talán itt is segíthet a színpadi szituáció figyelembevétel: Iokaszté távozott, Oidipusz egyedül maradt a Karral – *férfiak egymás közt!* –, s még dül benne az indulat a *nők* ellen (*hósz güné*, 1078. sor), hát kicsit „kiereszti a hangját”, hogy azután beszédének lezáró mondatában, immár sokkal higgadtabban, az előzőekben ünnepélyes magaslatokba emelkedett szóhasználatának megfelelően, visszatérjen a minden szempontból támadhatatlan, elfogadott megjelöléshez: *tumon genosz* (1085. sor).

*Mert ettől az anyától lettem én. A velem egy-születésű
hónapok pedig kicsinnyé és nagygyá avattak határozottan.
Mivelpedig ilyennek születtem, nem vehetném utamat már
semmiképpen másfelé, mint hogy ki ne tudjam születésemet!*⁶⁴

Kicsoda hát az *Oidipusz király* korinthuszi, öreg pásztor? Talán akkor nevezzük meg legpontosabban a szerepköreinek elemzéséből szálló képet, ha azt mondjuk: ő *Oidipusz sorsa*, a *Megmentő*, és *Elpusztító erő*, a befolyásolhatatlan *Végzet*, az istenek (a jóslat!) akaratának megfelelően bekövetkező Nagy Lelepleződés. Igen, főszereplő *volt* az egykori, a „kitett csecsemő megmentése”-dráma idején, s az lett sok évvel később, a színpadi jelenben újra. Szophoklész egyik legkülönösebb találmánya ez a pásztor, dramaturgiai újítás, aki a kiismerhetetlen világ, tehát a megismerhetetlen valóság testet öltött alakja. Bármelyik, fent elősorolt szerepkörét vizsgáljuk is, mindegyikben ott találjuk azt a közös elemet, amely *Oidipusz sorsát* megpecsételi: a valóság ismeretén alapuló, pusztulásba taszító, előbb-utóbb napfényre kerülő *Igazság*ot.

64 Ünnepestes-dacos, talán – félrevezetően – filozófikusnak és mélyenszántónak ható, valójában azonban csak hatásvadász, patetikus gondolatsor. De az is lehet, hogy gúnyos „Teiresziasz-repríz”, hiszen összecsapásukkor a jós nevezte őt úgy, mint akit *ez a mai nap fog megszülni, de el is fog veszejteni* (438. sor, az elemzést lásd ott). Ennek a hátborzongatóan pontos és igaz, *akkor* csak felháborodást és őrjöngésig menő elutasítást kiváltó jóslatnak a „higított”, *oidipuszi* újraértelmezését, tragikusan félreértett tartalommal való megtöltését kapjuk most a királytól. *Oidipusz* itt is a *látzat és a valóság*, a kétértelműségek és a félreértett vagy helytelenül használt szavak áldozata. Hiszen természetesen teljesen igaza van – *helyesen látja* –, hogy ő *Tükhé gyermeke (paida tész Tükhész, 1080. sor)*, de azt már nem tudja, hogy ez az istennő a tragédiákban *mindig a tragikus sors* elkerülhetetlenségét jelenti, s ez tökéletesen igaz lesz az ő sorsára is. *Oidipusz* azonban még hálás is neki, s ez a tragédiákon végigvonuló tragikus irónia újabb példája.

A tanulmány az OTKA által támogatott 83115 azonosító számú kutatás keretében született.